

Innhold

2 Leder	26 Bevaring og skjøtsel i Vegaøyane verdensarv
3 Nye styremedlemmer	31 Sjøsamiske båtgammer I Skárvággi
4 Læsøs landskabshistorie	34 Sandheden – lite störd är det bra att vara!
Fra skovklædt ø via 300 års skovløshed til
nutidens skov-ø.	37 Noter fra ekskursion til Brejning egekrat,
29. juli 2021
10 Gamla Brahestad - Bottenvikens pärla	41 Studietur til Finnskogen
14 Vårdprojekt för strandängar vid
Bottenviken	43 Några bilder från årsmötet i Åbolands
skärgård 2022
17 Plassi – Kalajokis gamla trästad väntar på
besökare	46 Innkalling til digitalt årsmøte i Nordisk
kulturlandskapsforbund 2023
19 Svämängar i Norra Österbotten
behöver vårdare	46 Hovedekskursion i Danmark i 2023:
Læsø den 14. – 17. juni
22 Levende landskap i Fjordkysten regional-
og geopark - et samarbeid for vårt
eldste kulturlandskap	

LOMMEN

Høst
2022

Medlemsblad for Nordisk kulturlandskapsforbund

www.kulturlandskab.org

Ansvarlig utgiver: Flemming Nielsen

Redaktør: Flemming Nielsen

Layout: Einar Kornstad

Trykk: Lasertrykk.no, 2022

ISBN 978-82-691557-4-7

Leder

Årsmøtet i 2021 blev digitalt og et af punkterne var en revision/opdatering af vedtægterne/stadgarne til mere nutidig version her i den digitale verden. Protokollen og de reviderede vedtægter/stadgar kan ses på forbundets hjemmeside. I år blev årsmøtet holdt i Åbolands skærgård i august. Neste år blir årsmøtet igen digitalt, og den traditionelle "årsmødeekskursion" blir altså uden et årsmøde. Se omtale i siste del av bladet.

Jeg har flere gange beklaget, at fokus på kulturlandskabet er blevet nedprioriteret i Danmark og har set misundeligt til vore nordiske venner, f.eks. til Norge med deres "utvalgte kulturlandskaber". Nu har vi fra dansk side fået en mulighed for en revitalisering af fokus på kulturlandskab og kulturmiljø. A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers fond til almene Formaal inviterede aktører til at indsende projektforslag, der kan bidrage positivt til at udvikle det nordiske samarbejde.

NKFs fokus blev landskabskulturen og kulturmiljø samt kulturarv i de nordiske lande. Til vores glæde fik vi en bevilling på 200.000 DKK. Med dette tilskud har Nordisk Kulturlandskabsforbund igangsat et projekt, der skal sætte forøget fokus på kulturlandskaber/kulturnatur i nordisk kontekst.

Som en del af projektet, skal der produceres tre videoer, der giver eksempler på nogle typiske danske kultur-natur-landskaber, som også findes i de øvrige nordiske lande. Videoerne vil blive distribueret bredt i de nordiske lande af produktionsselskabet. Ligeledes vil de komme til at ligge på Nordisk Kulturlandskabsforbunds hjemmeside, <https://kulturlandskab.org/>.

Foto: Flemming Nielsen

Der vil i projektperioden blive bragt artikler i relevante tidsskrifter. Projektet afsluttes med et fællesnordisk seminar i Nordjylland (Sæby) 13.-14. juni 2023 med oplæsgesholdere fra de nordiske lande. På seminaret vil der være faciliteret netværksdannelse. Der bliver inviteret bredt til kommuner, fylker, län, museer og undervisningsinstitutioner.

Vi håber at mange af vore medlemmer vil tilmelde sig seminaret på Hotel Viking i Sæby. Seminaret ligger dagene inden hovedekskursionen i 2023, der foregår på Læsø den 14. – 17. juni.

Målet med projektet er at styrke opmærksomheden på kulturlandskabernes natur- og kulturmiljøer - på tværs af de nordiske lande og generationer. Og danne fælles nordiske vidensnetværk omkring disse emner på tværs af generationer.

Nye styremedlemmer

Kirsti Reskalenko

f. 1959

Jag arbetar för att vi ska ha en rik kulturmiljö i Norra Österbotten och för att göra den känd även utanför vår region. Detta gör jag på Norra Österbottens förbund, en samkommun som utgörs av dess 30 medlemskommuner. Förbundet tar hand om markanvändning på regional nivå

och gör en landskapsplan gällande bland annat skyddet av kulturmiljöer. Som arkitekt följer jag kommunernas planläggning, bereder utlåtanden och deltar i myndighetsförhandlingarna. För närvarande är jag också projektchef för EU-projektet Vattenkraftens kulturarv, som genomförs i samband med Region Norrbotten i Sverige.

Jag är arkitekt och teknologie doktor. Jag bor i Uleåborg och sköter vår lilla trädgård på sommarstugan i Haapavesi på södra delen av Norra Österbotten. Varje sommar reser min familj till norra Sverige och Norge för att beundra naturen och landskapet.

Jag är styrelsemedlem i Nordiska kulturlandskapsförbundet sedan 2021 och ser fram emot att kunna arbeta med er.

Margareta Hägg

f. 1956

Nanna Bergan

f. 1962

Jeg er oppvokst på gård med allsidig husdyr- og planteproduksjon, samt skogsdrift på Sør-Østlandet. Jeg er utdannet plantekulturist innen jordbruk ved Norges Landbrukshogskole 1986. Denne kombinasjonen har gjort at jeg liker både praktisk og teoretisk arbeid.

I Norsk Landbruksrådgiving jobbet jeg som rådgiver på Romerike og i Lyngdal på Sørlandet. I Norges Vel var jeg i årene 1988–1991 engasjert med oppgaver innen frøavl av eng- og grønnsaksvekster – forskning, produksjon og salg.

Jag heter Margareta Hägg och är finlandssvensk. Född 1956 i Korsholm i Österbotten. Via Åbo och studier flyttade jag 1998 till Sjundeå i västra Nyland till mitt nybyggda egnahemshus. Jag har en trädgårdstomt med en liten skogsdunge samt mycket blommor, perenner, liljor och rosor. Numera pensionär, men jobbar ännu för mitt tidigare jobb samt dessutom är jag turistguide i västra Nyland, Helsingfors samt längs Kungsvägen. Till utbildningen är jag filosofie doktor i biokemi, ekonomie magister samt vicenotarie. Trädgårdar intresserar mig så jag är medlem i flera trädgårdsföreningar. Kulturlandskap har vi i Sjundeå och jag är intresserad av kulturminnen, arkeologi, byggnadskultur, historia och biologisk mångfald. Jag har varit nu på tre årsmöten, Gotland, Røros och nu i Åbolands skärgård.

Arbeidet i Landbruksdepartementet i perioden 1991–1996 besto av forvaltingsoppgaver innen genressurser, erstatning for avlingssvikt og juridiske bestemmelser og virkemidler om bruk av gjødsel. Fra 1996 har jeg hatt ulike forvaltingsoppgaver innen miljø og klima i jordbruket. Jeg er nå ansatt i Landbruksdirektoratet der jeg følger opp fagsystem, prosjektmidler (Klima- og miljøprogrammet, Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler) og tilskuddsmidler (Drenering av jordbruksjord, Spesielle miljøtiltak i jordbruket).

Jeg er bosatt på Romerike, er gift og har to barn. Jeg er medlem av Kvinner i skogbruket og Det norske skogsel-skapet. Skogen og kulturlandskapet har alltid stått mitt hjerte nært. Foruten å være en aktiv mosjonist (sykling, orientering, langrenn og fotturer), er jeg glad i sang og musikk – synger i kor. Jeg har vært medlem av Nordisk Kulturlandskapsforbund siden 2007 og ser frem til rollen som nytt styremedlem for Norge.

Læsøs landskabshistorie

Fra skovklædt ø via 300 års skovløshed til nutidens skov-ø.

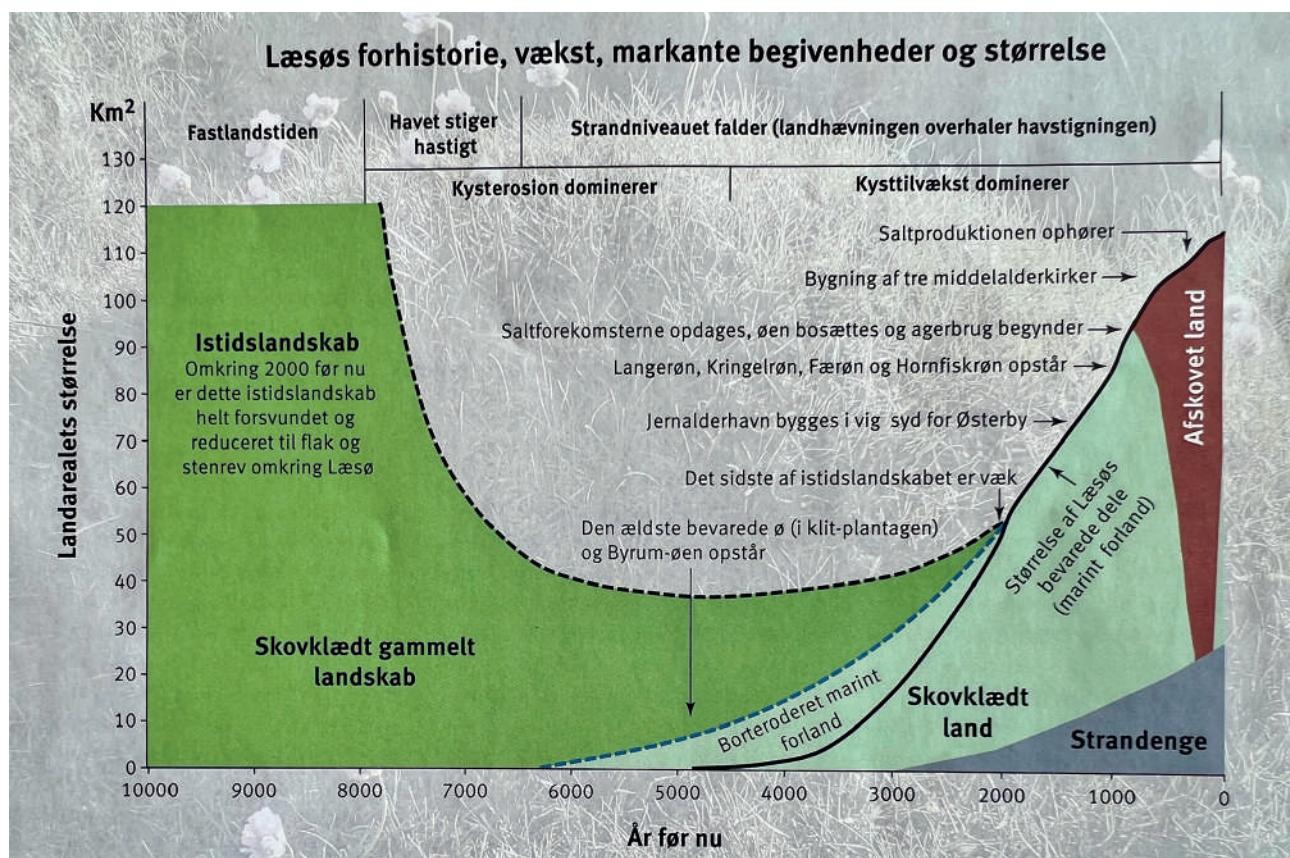
Tekst: Jens Morten Hansen Foto: Flemming Nielsen

Introduktion

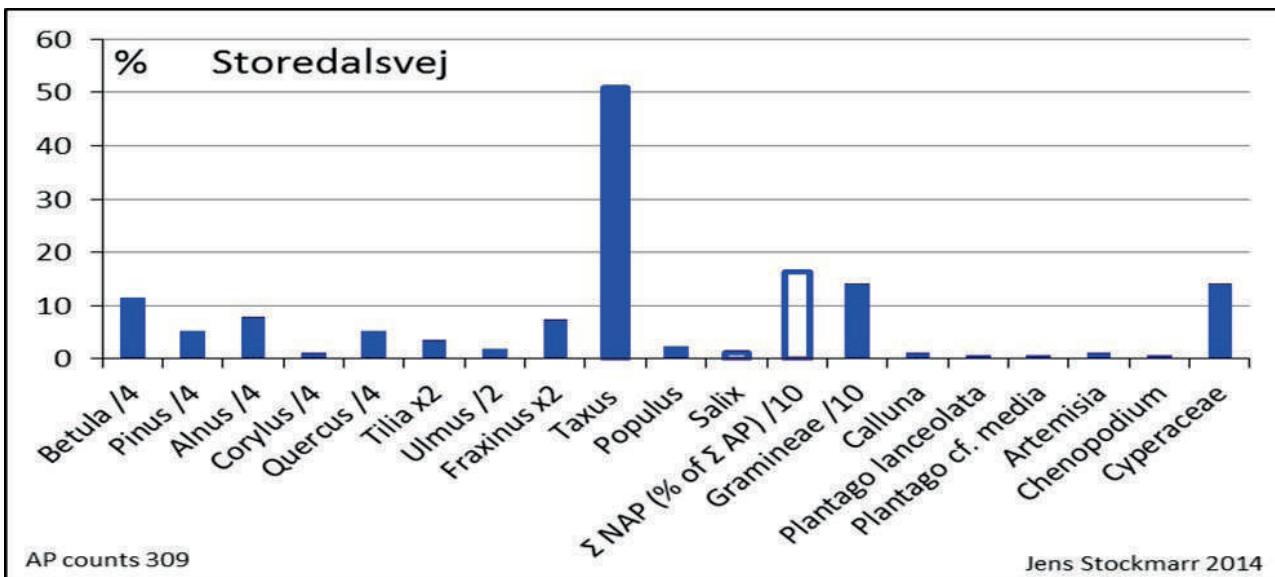
Læsø opstod for 4900 år siden i en form, der kan minde om nutiden – det vil sige et marint forland, udelukkende opbygget af stranddannelser. Forud var gået årtusinder, hvor Læsø-området udgjorde et glacialt ø-hav fra sidste istid, men som efterhånden blev eroderet ned og efterhånden kun udgjorde en række stenrev, bestående af de store sten, der hidtil havde været indlejret i istidsdannelserne. Sandet i istidsdannelserne blev derimod flyttet rundt af bølger og havstrømme og dannede en række strandvolde og odder, der i begyndelsen udgik fra istidslandskabet, men efterhånden som istiddannelserne helt var borteroderet for ca. 2000 år siden, opbyggede en ø, der udelukkende bestod af stranddannelser. Læsøs landhævning er i nutiden 2,3 mm/år, dvs. kraftigere end noget andet sted i Danmark. Landhævningen bevirker en kraftig tilvækst af øen; i nutiden på 10-20 hektar hvert år.

Fra pollenanalyser ved vi, at øens ældste bevarede dele var dækket af en moden skovtype, dvs. mange træer med relativt store frø (eg, ask, lind, elm og fyr – *Quercus*, *Fraxinus*, *Tilia*, *Ulmus*, *Pinus*) blandet med indvandringsskov af taks (*Taxus baccata*), birk (*Betula spp.*) og el (*Alnus spp.*). Denne skovsammensætning bekræfter, at øen i begyndelsen hang sammen med et stort og mere frugtbart istidslandskab. Som det eneste sted i Danmark var skoven præget af en stor bestand af taks, der er giftig for kreaturer, og som stort set forsvandt med bosætningen.

På basis af en række undersøgelser af det mønster af strandvolde, der overalt findes på Læsø (eventuelt dækket af flyvesand), strandvoldenes kronologiske dannelsesorden og ca. 120 absolute aldersdateringer er det muligt at foretage en komplet rekonstruktion af øens aldersforhold. Resultatet ses i figur 3 på neste side.

Figur 1: Læsøs landskabstyper og størrelse gennem de sidste 10 000 år. Farver og tekster i figuren viser landskabets hovedtyper. Den fuldt optrukne linje viser størrelsen af øens bevarede (nuværende) dele. De stippled linjer viser skøn over størrelsen af de nu helt borteroderede landskaber. Boksene i figuren viser de vigtigste begivenheder i Læsøs historie. (Fra Jens Morten Hansen: Læsø – øen med vokseværk. Forhistorie, opståen, landskaber, vegetation og saltforekomster. Læsø Museum & GEUS. 96 sider.)

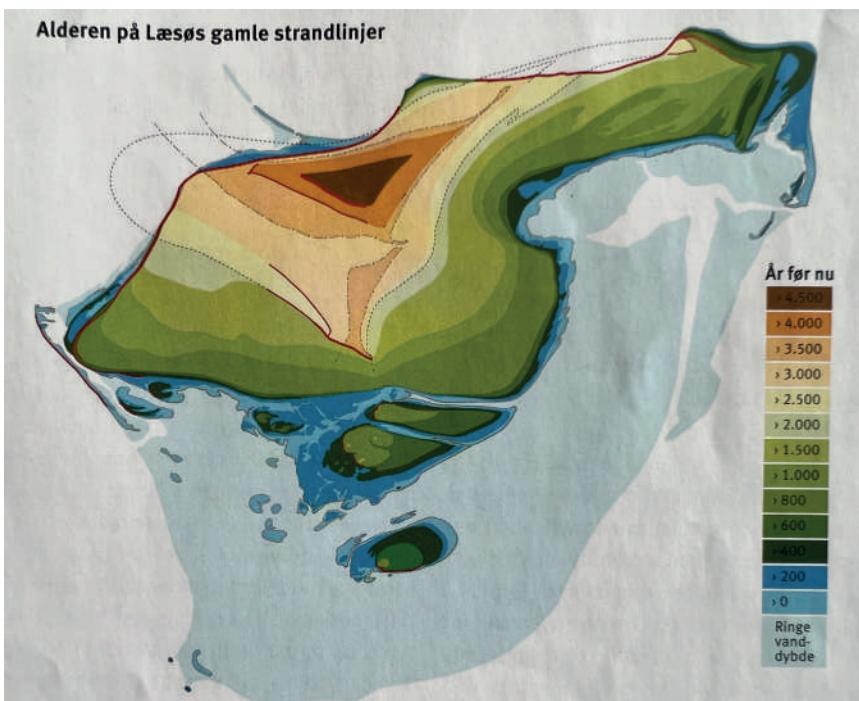
Figur 2: Pollenanalyse af ganske tyndt tørvelag fundet nær Læsøs 'fødselssten' i grøften langs Storedalsvejen. Diagrammet viser de pågældende arters formodede arealdækning, idet pollenantallet er korrigeres for pollenproduktivitet i forhold til den helt dominerende taks (Taxus). Ikke-træpollen (NAP) domineres af græspollen (Gramineae), men viser også tilstedeværelse af andre strandplanter. Plantearternes latinske navne er anført. Området er dannet for 4000-4900 år siden, og tørven er kulstof-14 dateret til 3375 år før nu. Det tynde tørvelag indeholdt rester af smårødder fra senere vegetation, hvorfor tørvens alder sandsynligvis er lidt højere end dateringen. (Fra Jens Morten Hansen: Læsø – øen med vokseværk. Forhistorie, opståen, landskaber, vegetation og saltforekomster. Læsø Museum & GEUS. 96 sider.)

PERIODEN 1100 TIL 1950

Den egentlige bosættelse af Læsø kom relativt sent, måske først efter vikingetiden, og skyldtes især opdagelsen af store forekomster af naturligt opkoncentreret saltvand (højsalint grundvand, saltlage) under øens sydvendte strandenge. Samtidig mødte bosætterne sammenhængende skov på resten af øen. Det vil sige de to helt afgørende råstoffer for en større, økonomisk attraktiv saltproduktion – en udbredt saltlage og rigeligt brænde.

Udvindingen af "de hvide guld" fik gennem 4-500 år stor økonomisk betydning for øens befolkning og dens skiftende ejere – kirken og kongen.

Nogle århundreders intens saltsydning, landets første bondeindustri, med deraf følgende rovdrift på øens skove førte sammen med Den Lille Istid til en økologisk og økonomisk katastrofe – skovløshed og sandflugt – der fuldstændig ændrede befolkningens eksistensgrundlag.

Figur 3: Læsøs aldersforhold – farveskalaen angiver strandens beliggenhed i de givne tidsrum. De stippled linjer viser grænserne mellem forskellige tidsrum og hvor tidligere landområder – mod nordvest og nordøst – nu er bortroderet. De røde linjer angiver beliggenheden af gamle og nuværende kystlinjer. (Fra Jens Morten Hansen: Læsø – øen med vokseværk. Forhistorie, opståen, landskaber, vegetation og saltforekomster. Læsø Museum & GEUS. 96 sider.)

Dannelsen af det stærkt saltholdige grundvand sker her på de sydlige kyster

Én konsekvens var mangel på naturlige byggematerialer. Det medførte, at en globalt enestående byggeskik opstod: Huse bygget af forhåndenværende materialer – ler, vraggods fra strandede skibe og de rigelige mængder af ålegræs, som skyldede ind på Læsøs kyster fra det flere hundrede kvadratkilometer store lavvandsområde mellem Læsø og Anholt.

Metertykke tangtage lå snart på øens ejendomme og gav bygningerne deres særprægede udtryk, som både i form og byggeteknik kun findes på Læsø, og som et klart fysisk vidnesbyrd om den kultur, der i århundreder frem til Anden Verdenskrig har præget udviklingen på Læsø. Et geografisk isoleret mikrokosmos, primært bevaret i en helt speciel tagteknik – tængningen med vredne vasker af det meterlange ålegræs (*Zostera marina*). Skønt ålegræs er anvendt som bygge- og tagmateriale i kystegne i andre lande, findes den læsøske vaskerteknik og dens langtidsholdbare tage ikke andre steder på kloden.

Den naturlige saltlage

Dannelsen af det stærkt saltholdige grundvand sker på de sydlige kyster og på den mest lavvandede del af den 90 kvadratkilometer store, jævnligt tørlagte 'fjære' syd for Læsø i et geologisk enestående miljø: på toppen af en mere end 200 kvadratkilometer stor, 180 m tyk lerplatform, eroderet til vandret af stenalderhavet og bestrøet af store stenrev og talløse kæmpesten, der har været indlejret i leret og nu ofte stikker op af det dækkende, tynde lag af sand. Heri opkoncentreres havvandet 2 til 8 gange Kattegats saltindhold. Visse steder op imod 16 % salt mod Kattegats ca. 2 %.

Det enestående sammenfald af mange naturlige mekanismer og geologiske forhold skabte og skaber stadig dannelsen af indvindbar saltlag (hypersaltint grundvand). Det skyldes især, at toppen af det meget tykke lerlag ligger i kun nogle få meters dybde under strandengene og 'sandfjæren', den 200 kvadratkilometer store sandflade syd for Læsø. Det forhindrer, at havvandet ved vinterlige oversvømmelser på øens sydlige lavliggende arealer synker længere ned. Herfra kan en særlig kraftig fordampning om sommeren foregå over flere år og hæve saltindholdet til et så højt niveau, at det kan inddampes til krystallinsk salt ved et minimalt forbrug af brænde.

Rundt om i verden blev salt først og fremmest udvundet ved solinddampning af havvand eller ved minedrift. Inddampning af salt i åbne jernpander foregik i klimabælter, hvor solfordampning ikke var mulig, men hvor salte kilder eller saltkilder fra undergrunden havde så høj lødighed, at det kunne svare sig. På Læsø opdagede man det stærkt saltberigede grundvand i tidlig middelalder, da Domkapitlet i Viborg og cisterciensermonke fra Vitskøl erhvervede øen. En produktion blev indledt med tilstrømmende bønder, der fik ret til landnam mod at oprette en saltkedel og betale for jord og brænde med salt.

Stort set hver gårds husstand deltog i århundreder i saltsydningen i sydehytter, som blev bygget der, hvor saltbrønden kunne etableres langs sydøstsiden af Rønnerne. Selve sydeprocessen i de åbne jernpander over brændefyrede ildsteder var et særligt håndværk, som dengang var kendt fra både Tyskland og England.

På grund af øens særligt kraftige landhævning rykker strandlinjen og dermed dannelsen af den kraftigste lage

konstant ud til enhver tids nye strandlinje. Sydehytterne måtte derfor følge med i takt med kysttilvæksten.

Konstruktionstømmeret kunne blive genanvendt i de nye hytter, mens de forladte hyttetomters tørvevolde og ildsteder blev efterladt. De jævnlige flytninger bevirkede, at der kan optælles mere end 1700 tomter, mens antallet af samtidigt aktive sydehytter er optalt til 135 efter hvor mange syderier, der ligger på de enkelte, nu landhævede strandlinjer fra perioden 1150 til 1652.

Skove udryddet i Reformationstiden

Brændslet til saltsydningen blev fældet i øens oprindeligt store skove og i løbet af ca. 500 års forbrug, rovdrift i 1500-tallet og klimaforværring i 1600-tallet var de stort set udryddet, og en tilsanding af især øens østlige og centrale halvdel blev et af resultaterne. Antallet af sydehytter faldt drastisk efter 1585, og i 1652 blev produktionen helt indstillet.

Indtil Reformationen i 1537 havde Viborg Domkapitel håndhævet en relativt streng skovdrift, der sikrede betaling for brændet og i et vist omfang også genplantning af fældede skovarealer. Med Reformationen tilegnede Kongen sig Viborg Domkapitels hidtidige jordbesiddelser (herunder hele Læsø) uden at Kongen indsatte nye lokale embedsmænd. Dermed forsvandt kirkens opsynsmænd (procuratores laesoeviae i form af udsendte kanikker), og i de efterfølgende herved 100 år havde kongemagten ingen tilstedevarende myndighedspersoner på øen.

Dermed lå Læsøs tilbageværende skove mere eller mindre åbne for ureguleret hugst og rovdrift, og vi ser en vækst i antallet af saltsyderier gennem 1500-tallet frem til 1585, hvor antallet kulminerer med ca. 135 samtidigt produce-

rende syderier. Derefter ses en brat nedgang over de næste ca. 60-70 år, indtil produktionen helt ophører i 1652.

Én baggrund for denne store ændring og saltproduktionens resulterende ophør må antages at skyldes Reformation-århundredets lovløshed, og at de resterende skove derfor hverken blev beskyttet af den faldne, katolske kirkekraft eller af den nye kongemagt. Ganske vist skriver Christian den Tredje (1503-59) til Læsø-boerne nogle år efter Reformationen, at han har hørt, at indbyggerne er begyndt at bygge mange nye syderier, og at de skal ophøre med det pga. af skovenes forfald og sandflugtens tiltagen. Men kongebrevet synes uden virkning, velsagten fordi Kongen endnu ikke har oprettet et lokalt embedsværk på øen.

Effekter under Den Lille Istdid

En anden baggrund for saltproduktionens drastiske fald efter 1585 er sandsynligvis tilspidsningen af Den Lille Istdid, der står på fra 1500-tallets slutning og kulminerer omkring 1700. Denne kolde periode resulterede bl.a. i svenskekongen Carl Gustavs erobring af Jylland, de svenske hærstyrkers overgang fra Jylland via de tilfrosne bælter til Sjælland og sluttelig belejringen af København (1658-59). På Læsø er der også landgang af svenske tropper, der bygger en bastion ved Store Dal. På Læsø afbrænder svenskerne det resterende skovareal samt en stor del af Læsøs handelsflåde. Ifølge Bjarne Stoklunds optællinger af læsøske skibsnavne, der anløb sydnorske og vestsvensk toldsteder, betyder det på dette tidspunkt, at Læsø har Danmark-Norges næststørste antal hjemmehørende skibe målt i antal, og i tonnage kun overgået af København og Bergen.

De typiske strandvolde, her på nordsiden af Læsø

At denne periode samtidig var meget stormfuld ses af, at strandvoldene (opskylsryggene) langs den tids strande er 2½ gange højere end i de forudgående og efterfølgende to århundreder. Opskylshøjden er mål for, hvor høje strandvoldene bliver og er bestemt af, hvor høje bølgerne bliver under storm og dermed, hvor højt de kan kaste sten og grus op på stranden.

Det stormfulde vejr i perioden fra 1500-tallets slutning til 1800-tallets begyndelse var særlig kraftigt i perioden 1600 til 1700 og har givetvis været medvirkende til at indlede den betydelige sandflugt, som prægede Læsø indtil klitplantningen begyndte i betydende omfang i 1920'erne, og som for alvor tog fart efter Anden Verdenskrig. Endnu i 1920 betegner Achtion Friis (i *De Danske Øer*) Læsø som "en stormomsust ødemark".

Koncentrationsagerbrug, sandflugt og 300 års skovløshed

En anden væsentlig årsag til sandflugten må antages at være det såkaldte 'koncentrationsagerbrug', der især satte ind som en respons på saltindustriens ophør. Derned forsvandt en vigtig indtægtskilde, der hidtil havde kunnet skaffe de sandsynligvis mere end 4000 øboer brød på bordet ved import af korn. Uden indtægterne fra salt og ikke mindst ved Læsø-boernes tab af handelspladserne langs Kattegats østlige provinser (Halland og Bohus Len), begyndte en kummerlig periode (1620'erne til ca. 1700), hvor øboerne måtte skaffe sig føden ved landbrug og reduceret skudehandel.

For at øge kornavlen fik koncentrationsagerbruget et opsving ved at bønderne hvert år kørte store mængder mose-, græs- og lyngtørv fra de uopdyrkede udmarker ind på indmarkerne, hvor tørven blev komposteret sammen med møg fra kreaturerne og spredt det følgende forår på agrene i form af det såkaldte 'hakkemøg'. Og brændsel i form af ved var der intet af, hvorfor afslættet lyng blev øens eneste tilgængelige brændsel til madlavning og opvarming. Mange steder fortsatte denne driftsform til efter Anden Verdenskrig, hvor Marshall-hjælpen gav mulighed for anskaffelse af traktorer og import af kunstgødning.

Et resultat af denne driftsform er også Læsøs mange 'havediger', hvoraf mange endnu ses i terrænet. Dvs. op til 2 meter høje jord- og tørvediger, som typisk omgav 2-10 gårdes agre. Havedigerne havde til formål at indhegne større agerområder, så udmarkerne kunne anvendes til græsning. Koncentrationsagerbruget synes færdigudviklet, da Videnskabenes Selskab i 1786 udgav sit nøjagtige kort over Læsø, hvor ca. 30 'haver' omkranser alle øens fælliger af gårde.

Men denne trafik, der især på øens østlige ende fortsatte frem til 1950'erne, havde også den virkning, at udmarkerne sandjord fra 1600-tallet og 300 år frem blev blotlagt for vindens kræfter. Et af resultaterne var, at landsbyen Hals og dens kirke i 1700-tallet blev løbet over ende af en vandreklit, der fortsatte ud i Bovet, der derefter tilsandede

så meget, at Bovets dyb ikke mere kunne anvendes som naturlig havn for større skibe.

PERIODEN 1950 TIL 2021

I 1950'erne fik naturfrederne øje for, at de jyske heder og strandenge var ved at forsvinde pga hedeopdyrkning og landvinding, men at betydelige arealer endnu henlå på Læsø i denne kummertilstand (udmarkerne). Dvs. en kummertilstand, der muliggør forekomsten af en lang række udryddelsestruede plantearter, der ikke tåler næringsrig jordbund eller udskyggende planter som fx græs og birk.

Læsøs berømte lysåbne arealer – og deres rutsjeture

Hvad der var baggrund for denne kummertilstand, havde naturfrederne på daværende tidspunkt ikke kendskab til. Man forestillede sig, at omfattende naturfredninger ville kunne bevare de ønskede tilstande. Ergo blev der ved Overfredningsnævnets foranstaltning foretaget en række omfattende naturfredninger og statsopkøb, hvorfra især bør nævnes hederne og strandengene på Syren (mellem Østerby og strandene mod øst), strandengene og hederne på Rønnerne (mellem sydkysten og det beboede land), hedemoserne i Kærene (3 gange 6 kilometer vådområder og lyngrygge mellem Byrum og Vesterø), Højsande (indlandsklitterne i den nuværende klitplantage) og de lyngklædte rimme-doppe-landskaber langs nordkysten.

Hvad man ikke havde for øje var, at man ved at hindre disse områders hidtidige anvendelse som brændselskilde (lyng og lyngtørv) og til løsdrift af kreaturer og får også ville underminere selve eksistensen af de ønskede lysåbne vider.

Opvækst af birke-, elle- og fyrrerkrat på de lysåbne arealer

Den ændring af udmarkernes ejerforhold og driftsforhold, som fredninger og statsopkøb afstedkom, og som også muligheden for import af kunstgødning underbyggede, medførte fra 1950'erne en betydelig tilgroning af de 2/3 af øens samlede landareal, der siden saltproduktionens ophør og koncentrationsagerbrugets indførelse havde henligget som skovløse arealer.

I en årrække efter kommunalreformen i 1967, hvor Nordjyllands Amt blev oprettet, foretog amtet – især i 1990'erne og frem til næste kommunalreform i 2007, hvor amtet blev nedlagt – en række rydninger af de konstant opvoksende birke-, elle- og fyrrerkrat på de decideret fredede arealer. Efter Naturbeskyttelsesloven i 1992 blev også de betydelige arealer, der nu var omfattet af lovens §3 (hidtil uopdyrkede arealer), ramt af tidens manglende forståelse af landskabsdynamikken. Men med amtets nedlæggelse forsvandt også de op til 8 mio. kroner årligt, som amtet hidtil havde brugt på delvis vedligeholdelse af øens betydelige naturfredede arealer.

Af de hidtidige op til 8 mio. kroner årligt, fik Læsø

Tangtag af ålegræs - en tradition der opstod i 1600 tallet

Kommune kun overførte knap 2 mio. kroner til de samme opgaver. Resultatet udeblev da heller ikke: en fornyet tilgroning med skov på samtlige særligt naturbeskyttede arealer, således at kun dele af de egentligt naturfredede arealer forblev plejet (dele af Kærrene, dele af Syren, dele af Rønnerne).

Genskabelse af lysåbne vidder efter 2014

I 2014 oprettede Læsø Lodsejerforening sammen med Naturstyrelsen og Læsø Kommune et delvist EU-finansieret projekt, Læsø Natura 2000-projektet. Formålet hermed var dels at jordejere og kvægavlere kunne opnå EU-tilskud til drift af lysåbne arealer, hvis man fik fjernet den uønskede skovopvækst, hegnet arealerne, så der kunne holdes kvæg, og derved indlede en driftsform som kunne vedligeholde en betydelig del af naturbeskyttede arealer som de ønskede, lysåbne vidder med en høj biodiversitet.

AFSLUTNING

Der er en meget tydelig historisk sammenhæng mellem saltperiodens efterladte kummerlandskaber, præget af skovløshed og sandflugt, og udviklingen af byggeskikken med ålegræs som tagdække på huse og gårde. 1600-tallets og de tre efterfølgende århundreders forblæste kummerlandskaber efterlod simpelthen ikke længere rughalm nok som traditionelt materiale til tagdække. Alt som kunne dyrkes gik til dyrefoder og derfor opstod nødvendigheden for et alternativ: at samle, tørre og anvende enorme mængder af ålegræs langs Læsøs kyster til tag. Tømmer

til husenes bindingsværk og spær måtte ligeledes findes på anden vis, nemlig som strandingsgods og drivtømmer.

Det er denne enestående sammenhæng mellem århundreders sydning af salt, reformationstidens lovløshed, brændselsmangel og Den Lille Istids klimaforværring, der skaber 300 års skovløshed og derved nødvendiggør koncentrationsagerbruget og den opstående byggeskik. Tilsammen gør denne økologiske og økonomiske krise og øboernes respons Læsøs historie og identitet værdig som verdenskulturarv. Et eksempel på et isoleret samfunds ansvar for overlevelse og handlemuligheder under omfattende naturforandringer.

Jens Morten Hansen er født og opvokset på Læsø (1947-64), og har en lang karriere bag sig som statsgeolog og vicedirektør (GEUS: Danmarks og Grønlands Geologiske Undersøgelse), adm. direktør for Forskningsstyrelsen (Videnskabsministeriet) og som adj. professor i naturfilosofi (Københavns Universitet). I 2014 flyttede Jens Morten Hansen tilbage til Læsø og er nu medlem af Læsø Kommunalbestyrelse bl.a. som formand for Udvælget for Natur og Landskab og næstformand for det udvalg, der skal arbejde for at få 'Læsø Salt og Tang' på Unescos liste over Verdensarven.

Medlemmar av Förening för samhällsplanering YSS på en studieresa i Gamla Brahestad. Foto: Kirsti Reskalenko 2013

Gamla Brahestad - Bottenvikens pärla

Tekst: Kirsti Reskalenko

Gamla Brahestad är en av de bäst bevarade trästäderna från 1800-talets Finland. I Gamla Brahestad finns cirka 150 gamla bostadshus och ett par hundra uthus. Det är en levande stadsdel, som vittnar om den rika historien.

Brahestad grundades 1649 och orten hette då Salois

Greve Per Brahe den yngre var generalguvernör över Finland och grundade staden 1649, eftersom man behövde en hamn för handelsvarorna från regionen. Den ursprungliga planen var att bygga staden vid den gamla hamnen i Salois, där det redan på medeltiden fanns en livlig handelsplats. Man fann dock att vattnet i området var för grunt och valde därför en lämpligare udde ett stenkast bort. Staden hette till en början Salois, men år 1652 döptes den om till Brahestad efter att markområdet blivit greve Brahes "egendom på evig tid". Historien förtäljer att greven aldrig besökte staden som han grundade, utan endast åkte släde på isen och upptäckte därifrån den förträffliga platsen för en ny stad. Att rita stadens detaljplan gavs i uppdrag till Claes Claesson, som hade ritat detaljplaner till andra städer vid kusten, bland annat Kristinestad. Claessons detaljplan följde idealen för stormaktstiden: en för renässansten typisk regelbunden rutnätsplan med sex kvarter.

Packhus vid den gamla hamnen. Tull- och packhus byggdes år 1848 och är nästan oförändrad. I Packhuset finns Finlands äldsta lokalmuseum, Brahestads museum, som grundades år 1862 av distriktsläkaren Carl Robert Ehrström, som var känd för sitt stora kulturintresse. Foto Kirsti Reskalenko 2020

Gårdarna är också en intressant del av gamla staden. Foto Kirsti Reskalenko 2017

Sjöfararnas, handelsmännens och hantverkarnas stad

Stadens huvudsakliga näringar var handelssjöfart och skeppsbyggnad och Brahestad var också en viktig hamnstad för stora delar av norra Finland. Det första båtvarvet låg på ön Pitkäkari, beckbränneriet likaså. På 1700-talet flyttades båtvarven till stadens strand. Utöver handelsmännen och sjöfararna bodde det många hantverkare i staden.

Livet var inte alltid lätt i den nygrundade staden. Hungeråren på 1600-talet var en hård prövning för invånarna i Brahestad och grannstäderna Uleåborg och Karleby försökte få Brahestads stadsrättigheter indragna. Som tur var beslutade kungen i all sin visdom, efter att ha hört stadsbornas bedyranden, att Brahestad är och förblir. Brahestadsborna hade ju inte heller för avsikt att lämna sin hemort även om de beordrades att flytta till Uleåborg eller Karleby.

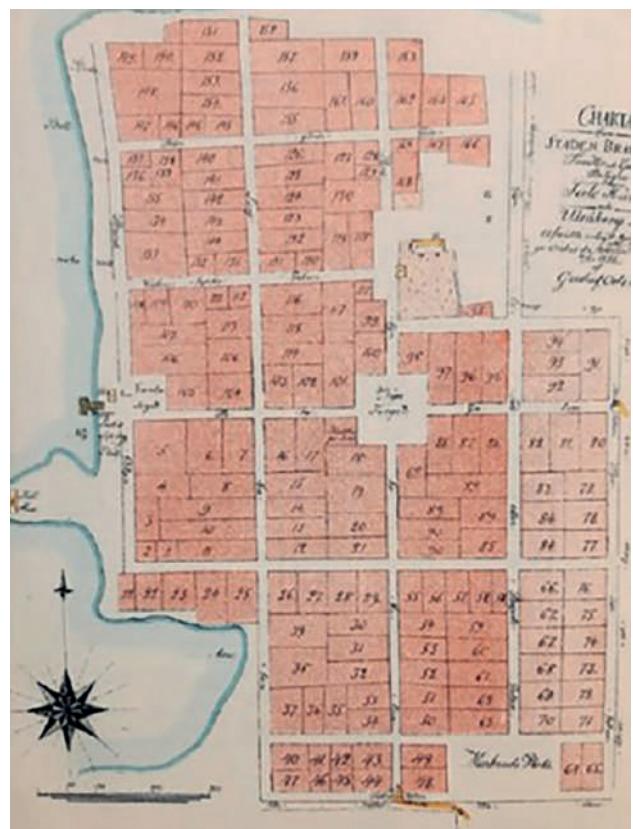
Brahestads existens på spel

Inte heller nästa sekel började på bästa möjliga sätt, eftersom staden uppländades nästan helt av det stora nordiska kriget och stora ofreden med de ryska ockupanterna. I och med stora ofreden flydde största delen av stadsborna åt var sitt håll, borgarna till Sverige och det så kallade vanliga folket till gömställen i ödemarken. Därmed fanns det år 1724, tre år efter att freden hade slutits, endast 130 invånare i Brahestad. Återuppbryggningen av staden inleddes energiskt.

En kopia av Gustav Odenwalls detaljplan 1810, son han själv gjorde 1826. Källa: HISTORIALISEN KAUPUNKIMILJÖÖN SUOJELUATLAS: VANHA RAAHE, 2021. Toimittaneet ÖZLEM ÖZER-KEMPPAINEN, KARI NISKASAARI, ROSALIINA JÄRVINEN s. 25.

Brahestad blir stadelstad 1791

1791 fick Brahestad äntligen stadelstadsrättigheter. Då kunde man inleda den livliga handeln direkt till Holland, Frankrike, England och Medelhavsländerna. De viktigaste exportprodukterna var tjära och beck, och den viktigaste importvaran var salt. Utlandshandel hade man bedrivit från Brahestad redan tidigare, men i och med stadelstadsrättigheterna kunde handeln bedrivas utan mellanhänder.

Branden i Brahestad

1810 drabbades Brahestad av en förödande olycka. Natten mot den 6. oktober härjade en brand i staden. Elden förstörde rådhuset och tre fjärdedelar av staden. Kyrkan, skolan och det fattigare folkets bostadsområde Katinhäntä skonades från lägorna. Branden i Brahestad var den första stadsbranden under autonomins tid. Statens biståndsåtgärder bestod av den praxis som efterlevts under den svenska maktens tid: bidrag samlades in i hela landet och kejsaren beviljade skattelätnader och bidrag för återuppbryggndasarbetet. Stadens byggdes raskt upp igen enligt en plan som ritats av Odenwall, vilket skapade en Brahestad i empirestil.

Krimkriget prövade Brahestad 1854

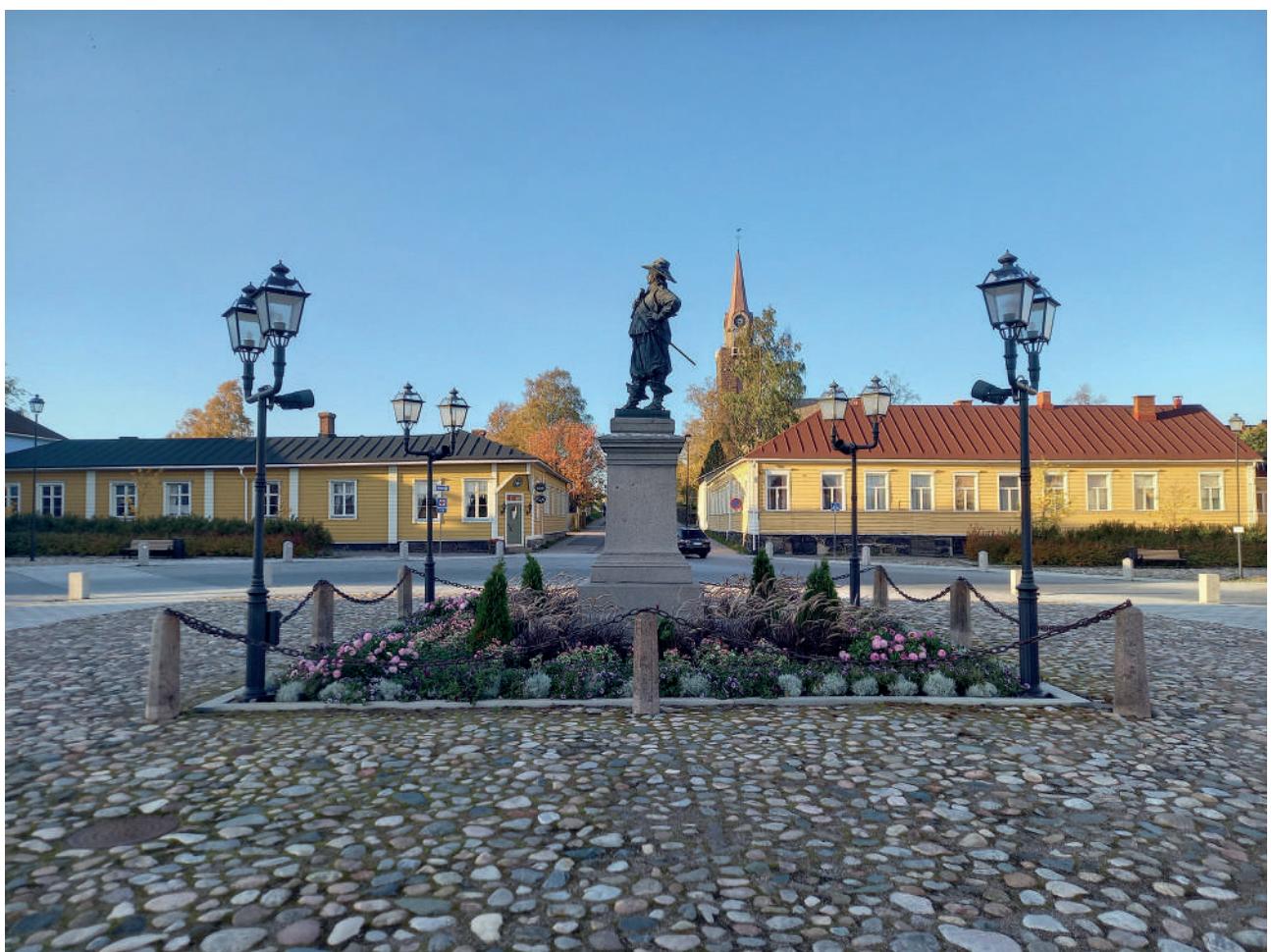
När Krimkriget bröt ut drabbades staden som nyss återhämtat sig efter branden av ett nytt bakslag. Motparterna i kriget var England och Ryssland och som en del av det ryska riket fick Finland sin beskärda del av kriget. I maj 1854 landsteg en brittisk flottavdelning i Brahestad och brände ned stadens båtvarv, tjärhov och beckbruk. I Brahestad var förödelsen värst i hela landet. När kriget var över hade de engelska kväkarna dåligt samvete för den lidelse och förstörelse som de orsakat det vanliga folket

och således samlade de in nödbistånd som skulle skickas till Brahestad. Med dessa pengar sysselsatte man männskorna i staden i nödhjälpsarbete, där man till exempel förbättrade trafikförbindelserna.

Over: En vy mot Pekkatori. Foto Kirsti Reskalenko 2020

Under: Gamla Brahestadens hjärta Pekkatori i dag med staty av Greve Per Brahe (1888). På vänstra sidan finns Langs handelhus med café och ett litet hotell. Foto Kirsti Reskalenko 2020

Finlands största rederistad på 1860–1870-talen

Brahestadsborna reste sig dock snabbt efter engelsmännens förödande besök och snart var staden inne i sin mest storlagna period vad gäller rederiverksamheten och handeln. På 1860–70-talen var Brahestad den största rederistaden i Finland och en maktfaktor räknat i antal läster. Pärlor från denna tid är bland annat trästadens delen och det tjuviga lokalmuseet som är det äldsta i Finland.

Brahestads lärarseminariet med de elva byggnader som var byggda 1897–1900 och för närvarande finns på tomten är en bygd kulturmiljö av riksintesse. Arkitekten var Werner Polón, som arbetare vid överstyrelsen för allmänna byggnader. Foto: Kirsti Reskalenko 2020

Från skolstad till industristad

I världen tog utvecklingen enorma steg framåt, järnvägar byggdes och järn började användas som byggnadsmaterial för fartyg och även ångfartyget uppfanns. I Brahestad räckte kunskaperna till tillverkning av segelfartyg av trä och staden hamnade lite på efterkälken i utvecklingen. Järnvägen fick man ju 1899, men detta var ohjälpligt sent. Därmed levde Brahestad i en slumrande tillvaro med Lybeckers handarbetsskola, lärarseminariet, skolan för borgare och handelsmän och den småskaliga industrien. Det var som om tiden stod stilla på stadens gator där det enda man såg var seminariestudentskor och kossor.

Industri uppstod så småningom, bland annat i led med Ruona Oy. Ruona gick i konkurs 1952 när krigsskadesståndsarbetet tog slut, vilket var ett hårt slag för staden och folket flyttade i stora skaror till södra Finland och till Sverige. Staden vaknade dock upp till en ny tillväxtperiod 1961, när Rautaruukkis stålfabrik grundades och det åter fanns jobb åt arbetarna. I nutiden är stålfabriken en del av SSAB, vilkens långsiktiga mål är att helt ersätta det fossila kolat med väte och att få ner koldioxidutsläppen till noll år 2045.

Turistguider Jaako Simomaa och Timo Pieska berättar om livet i trästaden. Foto Kirsti Reskalenko 2020

Gamla Brahestad har en framtid

Staden och stadsborna känner till värdet av Gamla Brahestad. För trästaden utarbetas en detaljplan med bevarandemål. År 2020 utdelades det regionala byggnadsskyddspriset Viisikanta till tre äldre kvinnor som hade renoverat sina hus. Stiftelsen Wanha Raahen beviljar reparationsunderstöd för historiskt värdefulla byggnader. Företagarna i Langs handelshus har föregått med gott exempel och redan i närheten av Pekkatori restaurerat två historiska herrgårdar. Brahestads turistguider erbjuder lockande sätt att bekanta dig med stadens historia.

Källor:

- Alajoki Sari 2019. RAAHEN SEMINAARI. RA-KENNUSHISTORIALLINEEN SELVITYS. Hanke-toiminta ja kehittäminen -yksikkö, Raahen kaupunki Historiallisena kaupunkimiljöön suojeleuatlas, 2021. Toimittaneet Özlem Özer-Kemppainen, Kari Niska-saari ja Rosaliina Järvinen, Oulun yliopisto.
<https://raahenmuseo.fi/sv>
<https://www.raahe.fi/sv/information-om-brahestad/brahestads-historia>
<https://www.raahenmatkailuoppaat.fi/opastukset/>
<https://www.ssab.se/nyheter/2019/08/ssab-brahestad-testade-framgngsrikt-att-erstta-fos-silt-kol-med-biokol>
<https://svenska.yle.fi/artikel/2020/05/27/langs-handelshus-brahestad>
<https://www.raahe.fi/kaavoitus/akm-242-vanhan-kaupungin-asemakaava>
<https://www.wanharaahe.fi/>

Arkitekt TkD **Kirsti Reskalenko** arbetar i Norra Österbotten förbund med kulturmiljöfrågor och är styrelsemedlem i Nordiska kulturlandskapsförbundet.

Betande dikobesättningar på strandängen i Potinlahti i Karlö. Bild: Mika Kastell

Vårdprojekt för strandängar vid Bottenviken Långsiktigt arbete för strandnaturen och strandlandskapet

Tekst: Maarit Vainio

Vårdprojektet för strandängar vid Bottenviken belönades 2021 med ett hedersomnämnde i tävlingen om Europarådets landskapspris. Priset togs emot av den regionala miljömyndigheten, Närings-, trafik- och miljöcentralen i Norra Österbotten, som hade anmält projektet till tävlingen. Erkänsla tillhör dock ett stort antal lokala jordbruksföreningar, markägare, friliggorganisationer och andra aktörer, vars långsiktiga samarbete gör det möjligt på nytt att beundra de mest vidsträckta strandängsområdena i Europa.

En unik kombination av naturförhållanden

Vid Finlands kust av Bottenviken råder särskilt gynnsamma förhållanden för uppkomsten av vidsträckta havsstrandängar. Marken stiger fortfarande med upp till

8–9 millimeter per år när den frigörs från vikten av ismassorna under istiden. Kustens topografi är enormt bred, så det nya landet avslöjas snabbt för vegetationen. På vintern håller erosion av is vattengränsens område öppet. Strandängar förekommer alltså också naturligt, men slättern och betesgången har utvidgat deras areal.

Boskapsskötsel som formgivare av strandängslandskapet

När från och med medeltiden bönderna började bosätta sig till Bottenvikens kust, baserades boskapsskötseln på gräs som skördades av strandens naturliga ängar. Otaliga lador, höstackar och ängsstugor

punkterade landskapet som var permanenta öppet tack vare slättern och betesgången. På åkrarna odlades spannmål och betesdjur, mjölk- och ungboskap, får och hästar, vandrade i skogar och på stränder. Men när jordbruksmoderniseringen inleddes, började åkrarna be-sås med gräs och betesmark och strandängar glömdes bort och beskogades och växte upp med vass (*Phragmites australis*).

De ängar och naturbeten som kvarstod, s.k. vårdbiotoper, kartlades för första gången i Finland på 1990-talet. Då hittades vid Norra Österbottnens kust drygt 800 hektar strandängar som var öppna och av dem knappt 500 hektar betesmark eller i sällsynta fall ängar.

Skyddet och vården av naturen går hand i hand

De viktigaste strandängsområdena är också värdefulla med tanke på fågelbeståndet, och vid Uleåborgsregionens kust finns det internationellt kända fågelvattenområden såsom Liminganlahti och Hailuoto (Karlö) strandområden. Nästan alla hör till nätverket Natura 2000 och är naturskyddsområdena. Det var dock klart att skyddet i sig inte tryggade naturvärdena, utan att det också behövdes aktiva vårdåtgärder. Utbyggnaden av kustlandskapet drabbades inte bara invånarna i regionen, utan också populationerna av många strand- och vattenfågelarter och växtarter, när deras livsmiljöer förändrades från öppna ängar till buskar och gräs.

Naturvården på stränderna inleddes i form av olika röjnings-, slätter- och betesförsök som genomfördes med hjälp av talkoo (gemeinsamt arbete, dugnad) och projektfinansiering i samarbete mellan naturvårdsmyndigheterna och lokala aktörer. En avgörande orsak till att en permanent och omfattande skötsel inleddes var Finlands anslutning till Europeiska unionen 1995 och därmed finansieringen av miljöstödssystemet för jordbruksmoderniseringen, med hjälp av vilken de lokala boskapsuppfödarna kunde satsa på att grunda betesmarker och förbinda sig till en kontinuerlig skötsel av områdena. När naturskyddsområdena inrättades beaktades vårdbehovet genom att bete, slätter och röjning av buskar tillåts i fridlysningsbestämmelserna. I dag, efter över 25 års insatser, finns det sammanlagt nästan 4000 hektar vårdade havsstrandängar på en cirka 200 kilometer lång kuststräcka från Kalajoki till Ii!

Liminka slätt och Karlö - nationellt värdefulla landskapsområden

Den ovanliga järviken vid Uleåborgsregionens kust kan bäst ses på åkerskvorna i Liminka och Tyrnävä, som i Liminganlahti botten förenar sig med den berömda fågelvätmarken och de strandängar som kantar den. Den gamla bosättningen har koncentrerats till skogsväggarnas kanter och år. Det bäs-

ta sättet att bekanta sig med strandängar är naturstigar och fågeltorn vid Liminganlahti naturcentrum i Virkkula, där man kan observera betesmarkernas och dikoboskapens liv och framför allt den otroliga mängden vatten- och strandfåglar under hela slussvattpérioden. I början av sommaren är det möjligt att se och höra en rödspov (*Limosa limosa*), en sällsynt vadare, ovanför strandängen i Virkkula. Populationen har stärkts i Uleåborgs-

Den sällsynta rödspoven häckar i Finland nästan uteslutande på havsstrandängar i Uleåborgsregionen.

Bild: Kari Koivula

regionen särskilt tack vare skötseln av strandängar. Några kilometer från naturcentret sprider sig en strandäng på cirka 600 hektar i Lumijokis Pitkänokka, Finlands största enhetliga skötta havsstrandängsområde. Ängar som påminner om ett stäpplandskap har inhägnats i skiften som de olika gårdarnas köttbesättningar betar.

På drygt 10 kilometer från Liminganlahti till nordväst på Karlö finns Härkääsikkä - Tömpää och Isomatala strandängar, som omfattar flera hundra hektar. Förutom jordbruksmoderniseringen som sköter sina boskap, enskilda fiskare, fågelforskare och jägare på hösten finns det sällan andra människor här, och platsen är nästan ödemark. Turisterna stannar i byn och vid Marjaniemi fyr och sandstränder.

Samordning av naturvärden och betesmetoder

Forskningsprojekten bidrar till att öka kunskapen om arterna på havsängar och om deras livsmiljökrav och levnadsvanor. Vid sidan av rödspoven är andra hotade vadare och vattenfåglar, t.ex. sydlig kärrsnäppa (*Calidris alpina schinzii*), brushanen (*Calidris pugnax*) och vigg (*Aythya fuligula*), beroende av vidsträckta sjöstrandängar med låg tillväxt. Bland rörväxterna kan man dra nytta av skötseln av strandängar bland annat av *Primula nutans subsp. finmarchica* och hotad arktiskt saltgräs (*Puccinellia phryganoides*). Också kunskapen om insektsvärlden växer, och det finns platser på betesstränder där det förekommer mycket utrotningshotade gräsmalen *Elachista vonschantzii* och andra insektsfall. De olika praktiska krav som hänför sig till betesgång, betesboskapens välbefinnande och ekonomiska lönsamhet måste kunna kombineras med de krav som ställs på livsmiljön för hotade och sällsynta arter och med de förväntningar som andra strandvändare har. Detta upprätthåller en kontinuerlig dialog mellan naturskydds- och landsbygdsmyndigheten, jordbrukskarta, markägarna och andra intressentgrupper. Vårdpraxis utvecklas, vårdavtal och samtycke undertecknas och ersättningar betalas. Livet på strandängar fortsätter.

Källor:

Pohjois-Pohjanmaan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus 2020: Suomen paras maisemahanke 2020. Perämeren rantaniityjen hoitohanke. Kilpailueddus 4.9.2020.

Vainio, M. ja Kekäläinen, H. (toim.) 1997: Pohjois-Pohjanmaan perinnemaisemat. Pohjois-Pohjanmaan ympäristökeskus. Alueelliset ympäristöjulkaisut 44.

Författaren **Maarit Vainio** arbetar som överinspektör i naturskyddsuppgifter vid Närings- trafik- och miljöcentralen i Norra Österbotten.

Primula nutans subsp. finmarchica blomstrar på havsängar redan före midsommarafton. Bild: Jorma Pessa

Längsmed huvudstråket i Plassi ligger flera gamla byggnader. I mitten på bilden ligger den äldsta bevarade marknadstugan som under marknadernas blomstringstid låg på en av de bästa platserna vid salutorget och tjärtorget. Fastighetsaktiebolaget Vanha Erkki restaurerade fastigheten med sina tillhörande byggnader på 2000-talet. Foto: Erkki Haarala

Plassi – Kalajokis gamla trästad väntar på besökare

Tekst: Heidi O'Gorman

Vid stranden av Bottenviken, där landet höjer sig ur havet, ligger Kalajoki stads gamla centrum Plassi. Kalajoki älvmynning fick troligen fast bosättning redan under 1300-talet. Plassi är en byggd kulturmiljö av riksintresse. År 1990 belönades Kalajoki stad med Uleåborgs läns byggnadsskyddspris för stadens byggnadsplan som tar hänsyn till den traditionella byggda kulturmiljön i Plassi.

Största delen av de bevarade träbyggnaderna härstammar från 1800-talet. År 1885 fanns det i Plassi 171 byggnader: bland annat 30 bostadsbyggnader, 20 butiker, 31 magasin och 31 bodar. På området fanns det dessutom två bagerier och en allmän bastu, ett gästgiveri och ett arrestrum, två fähus, sju skjul och 37 utedass. Längsmed älven har fiskarna haft sina fiskegarn, husmödrarna sina bykstränder och boskapen sina betesmarker. Det fanns också en tid när segelfartygen styrde ut från Passis skeppningsområde ”mölijä” fullastade med tjärtunnor.

Marknadstraditionen från den svenska tiden lever vidare

I en tiondelängd från 1547 nämns ett stomhemman i Plassi, och redan på 1500-talet omnämns Kalajoki som handelsplats. Från stomhemmanet avstyckade man på 1600-talet en jordlott som skulle bli en marknadsplats.

Marknaden växte och kom att få stor betydelse. Tjära var under en lång tid den viktigaste handelsvaran.

Byggnadsvårdföreningen Vanha Erkki ry arrangerar gemensamma exkursioner samt begivenheter som främjar bevarandet av kulturmiljön och byggnadsarvet. Bilden är från evenemanget ”Té och gamla hus” på Havula museum i Plassi år 2013. Som huvudtalare fungerade redaktör och författare Helena Petäistö. Foto: Erkki Haarala

En bild från marknaden i Plassi år 1930. Leila Palokkas arkiv

Endast två gånger har marknaden inhiberats: år 1866 på grund av bråk om handelsplatserna och störande av den allmänna ordningen och år 2020 på grund av coronapandemin.

Från 1800-talet till sågverkets era

I slutskedet av finska kriget år 1809 låg frontlinjen en tid på den motsatta sidan av Kalajoki älvs, vilket man också kände av vid Plassi. I övrigt färgades 1800-talet av marknaderna, som fortfarande var viktiga, samt av övrig handel och skeppsbyggeri.

Aktiebolaget A. Santaholma Oy grundade ett sågverk i Plassi år 1903. Sågverkets tredje vd Oskari Santaholma lät uppföra en jugendinspirerad bostadsvilla i närheten av sågverket år 1912. Samhället och den övriga affärssverksamheten som växte upp kring sågverket gjorde Plassi till en livlig stadsliknande ort i flera årtiondens tid. Sågverksamheten upphörde år 1996, och efter omfattande restaureringar öppnades Santaholmas villa Havula som museum år 1997. Nu är sågverkets område planerat främst för bostadsbyggande, men historien är fortfarande tydlig.

Återupplivade traditioner

I början av 2000-talet började man restaurera Passis äldsta bevarade marknadsstuga med tillhörande byggnader. På fastigheten har det i tiderna funnits butik, snickarverkstad och bageri. I och med restaureringen har man blåst nytt liv i kaféer, julverkstäder och sommaröppna butiker på gården. Andra gårdar har också fått nytt liv, till exempel gården Pienelä, som fungerade som farsotssjukhus på 1940-talet och gården Änkilä, som ligger på det gamla stomhemmanet samt sågverkets gamla snickarverkstad.

Byggnadsföringen Vanha Erkki ry som grundades år 2003 har som syfte att främja bevarandet av kulturmiljön och byggnadsarvet samt att arrangera anknytande verksamhet.

Åren 2008–2010 genomfördes ett EU-finansierat pro-

jekt ”Plassi – Kalajoki gamla stad” med syfte att bevara gamla arbetsmetoder, restaurera flera byggnader samt bygga om fiskemuseet och sågarbetarens stuga till besöksmål.

Byaföreningen i Plassi har med gemensamma krafter byggt en galeas enligt ursprungliga ritningar från 1891. Den traditionella trägaleasen Ansio sjösattes år 2011 och seglar regelbundet från fiskehamnen i Rahja till ön Maakalla i Bottenvikens skärgård. A. G. Östman, som byggde den ursprungliga skutan, bodde på sin tid i Plassi.

Karta över Plassi ritad av K. Myllylä 1885. Kalajoen Plassi. Rakennushistoriallinen selvitys. Erkki Härö, Irma Lounatvuori. Museovirasto 1980

Heidi O’Gorman i samarbete med arbetsgruppen för byggnadsvårdsföreningen Vanha Erkki ry. Heidi O’Gorman är företagare inom marknadsföring och kommunikation, aktiv i Vanha Erkki och bor på Plassi.

Översättning till svenska: Heidi Nyblom Kuorikoski

I Oulanka nationalpark finns det värdefulla svämängar som är skött av forststyrelsen. Haaralampi ängen i bilden
Foto: Kalle Hellström

Svämängar i Norra Österbotten behöver vårdare

Tekst: Kalle Hellström

Svämängar har under lång tid varit viktiga inom jordbruks- och boskapsskötseln i norra Finland. Från svämängar längs Norra Österbottens åar i naturtillstånd har boskapens vinterfoder samlats in ännu i början av 1900-talet. Det beräknas att det fortfarande på 1860-talet fanns 165 000 hektar översvämningsmark i Finland. Efter andra världskriget minskade antalet snabbt bland annat på grund av utbyggnad av vattenkraft och reglering av vattendrag. Ännu på 1960-talet var antalet svämängar 30 000-40 000 ha, men arealen har nu sjunkit till 3200 hektar. På grund av det minskande antalet översvämnningar har svämängarna 2018 klassificerats som en akut hotad naturtyp i Finland.

Största delen av svämängarna finns för närvarande i Lappland (70% av antalet och 85% av arealen). I Norra Österbotten är deras genomsnittliga storlek mindre (25% av antalet objekt och 12% av arealen finns där). De mångsidigaste svämängarna i Norra Österbotten finns i

Kuusamo vid Oulankajoki, där det finns representativa svämängar med lågvuxna örter och gräs. Forststyrelsens naturtjänster sköter översvämningsängar i Oulanka nationalpark.

Ijo älvd är en 370 kilometer lång älvd i Norra Österbotten. I dess nedre lopp finns det inom 50 kilometer fem vattenkraftverk, men älvens mellersta och övre del har skyddats genom forsskyddslagen 1987. Ijo älvs mellersta del är också ett nationellt värdefullt landskapsområde. I området finns flera värdefulla svämängar, t.ex. "Jurmunsäaret" (Jurmuna öar) i Taivalkoski och Pöllänjoki åmynning i Sotkajärvi i Pudasjärvi kommun. Objekten har inte skötts optimalt under de senaste åren, men nu har intresse väckts hos lokala aktörer för iståndsställning och vård av objekten.

Svämängarna vid ån Pöllänjoki i Sotkajärvi har i vårdbiotopinventeringarna på 1990-talet klassificerats som landskapsmässigt värdefulla. I Sotkajärvi har det funnits

bosättning redan i slutet av 1700-talet och sedan dess har det bärjats hö från naturängar vid vattendrag. Mest utnyttjades ängarna i slutet av 1800-talet, då det fanns till och med 800 hektar i området. Ännu 1948 bedrevs slätter på alla ängar vid sjön. Slättern skedde för hand fram till 1930-talet. Därefter kom slåttermaskiner dragna av hästar. På 1950- och 1960-talen övergick man från hästdriven till traktorslätter. Maskinerna transporterades till öarna t.ex. med båtar och pontoner. Det torra gräset förvarades på ängar därifrån det transporterades till husen under vintern med en häst eller traktor.

På många gårdar upphörde boskapsskötseln på 1970-talet och naturängarna togs ur bruk. Området vid Pöllänjoki å sköttes längst och där slog man hö ännu 1991. Även fräkenbestånd har slagits och tagits till vara som foder för renar. I början av 2000-talet röjde miljöcentralen bort videbuskage längs Pöllänjoki å på båda stränderna. Skötseln kunde inte då fortsätta genom bete, och på ängarna har därför videbuskar och träd vuxit upp.

Invånarna i Sotkajärvi och Hirvaskoski har dock haft en önskan om att det traditionella landskapet ska kunna restaureras ytterligare. De anmälde sig till ProAgria Uleåborgs landskapsprojekt 2019. Projektet ordnade en workshop i terrängen i juni 2019. I byn finns nya unga färföretagare som är intresserade av nya betesmarker. Objektet erbjöds till statens livsmiljöprogram Helmi. För ob-

Isoniemi svämäng i Oulanka nationalpark. Foto: Kalle Hellström

Halmeniemi svämäng vid Ijo älven. Den är skött av färbete. Foto: Maarit Satomaa

pektet gjordes en noggrannare inventering och en skötselplan år 2020. Forststyrelsen påbörjade restaureringen med röjning hösten 2021. Arealen potentiell betesmark är över 50 hektar, men iståndssättningen har inletts på ett ca. 6 ha stort område. På privatägda marker tar det ofta tid att införskaffa alla nödvändiga lov och tillstånd. Fårbete började på sommaren 2022 på det objekt som restaurerades tidigare.

Svämängar vid åar i naturtillstånd kännetecknas av att växtligheten är zonerad i förhållande till strandlinjen. Det kan uppstå omfattande svämängar på sediment som förs upp på land av översvämningsarna. Svämängarna är beväxna med frodig växtlighet och de har tidigare varit värdefulla gräsmarker. Sotkajärvi hör till det riksomfattande programmet för skydd av fågelvatten och till Europeiska unionens Natura-nätverk. Ån Pöllänjokis mynning som är delad i två sträcker sig till mitten av Sotkajärvi. Längs dess stränder finns det många olika typer av svämängar. Mot sjön finns vidsträckta bestånd av sjöfräken (*Equisetum fluviatile*). Ovanför dem finns vidsträckta sluttande starrängar bestående av främst norrländsstarr (*Carex aquatilis*) och vasstarr (*Carex acuta*). Högst upp finns gräsbeväxna svämängar som domineras av grenrör (*Calamagrostis canescens*), rörflen (*Phalaris arundinacea*) och tuvtåtel (*Deschampsia caespitosa*). På De högsta strandkanterna, i synnerhet vid gränsen till Pöllänjoki, har högorriktika friska

ängar som kännetecknas av ängsruta (*Thalictrum flavum*), älgräs (*Filipendula ulmaria*), strandveronika (*Veronica longifolia*) och strandlysing (*Lysimachia vulgaris*). I åns övre lopp finns det på torrare strandkanter torra - friska ängar med lågvuxna örter och gräs där tyarter är bl.a. liljekonvalj (*Convallaria majalis*), åkerbär (*Rubus arcticus*), rödsvingel (*Festuca rubra*), rölleka (*Achillea millefolium*), rödven (*Agrostis capillaris*) och vårbrodd (*Anthoxanthum odoratum*).

Svämängarna vid Norra Finlands åar är en viktig del av regionens kulturhistoria och de är också värdefulla som naturtyper och värda att värna om. De gör också landskapet mångsidigare och kan erbjuda upplevelser såväl för invånare och stugägare som turister. Därför lönar det sig att fästa större uppmärksamhet vid skötseln av dem i fortsättningen.

Jag tackar Carina Järvinen för revision av svenska text i denna artikel.

Kalle Hellström

Sakkunnig innan landskap- och naturvård
ProAgria i Uleåborg/Maa- ja kotitalousnaiset i Uleåborg, Finland
kalle.hellstrom@maajakotalousnaiset.fi

Svämängar vid ån Pöllänjoki i Pudasjärvi. Foto: Kalle Hellström

Foto: Stig Steinsund

Levende landskap i Fjordkysten regional- og geopark - et samarbeid for vårt eldste kulturlandskap

Tekst: Trude Søilen, Kristian Bjørnstad og Trym Holt Rudshaug

Et godt skjøttet kulturlandskap krever langsiktig innsats. Da må en ha gode systemer og riktige verktøy tilgjengelig. Regionalparker gir langsiktigheten og skaper samarbeidet som er nødvendig for slike landskapsoppgaver.

Kystlyngheien er vårt eldste kulturlandskap, skjøttet gjennom beiting og brenning i mer enn 4000 år. Tidligere strakte den seg langs atlanterhavskysten helt fra Portugal i sør til Lofoten i nord, nå er det bare noen lommer igjen av denne sjeldne landskapstypen. For å ta vare på den åpne horisonten må landskapet brukes, og det er sauens som er kultivator nummer en.

Den gammalnorske sauen, også kalt villsau, er genetisk sett den samme som i vikingetiden, liten, nett og langbeint. Halen derimot er helt kort, og den går under betegnelsen «korthalesau». Den er helt tilpasset et liv ute på

kysten, der den beiter ute hele året. Om vinteren livnærer den seg på den vintergrønne lyngen.

Effektiviseringen av jordbrukslandet førte til at denne driftsformen gradvis forsvant fra begynnelsen av 1900-tallet. Siden har det åpne lyngkledde landskapet på vestkysten gradvis blitt fortrent av utbygging og gjengroing.

Brenn og bruk for ivaretagelse

Det kan virke bakvendt, og se direkte feil ut. Ikke minst i en tid hvor vi tenker på karbon-utslipp. Men den beste måten vi kan få dette kulturlandskapet tilbake på, er å brenne det.

Og det er en form for landskapsrestaurering. Brenn vekk det gamle, da kommer nye og næringsrike skudd til. Her er viktig å poengtere at en skal ikke brenne for mye eller for stort, i tillegg er det betydelig risiko.

Fra lyngbrenning i Solund. Foto: Trude Søilen

Lynghiene må brukes for å bevares. Utfordringen er at de fleste ikke aner hvordan dette landskapet har oppstått eller hva som må til for å hindre at det forsvinner. Dette ønsket folk i den lille bygden Hardbakke i Solund å gjøre noe med. Med bakgrunn i en sterk samarbeidsmodell gjennom Fjordkysten regional- og geopark har de nå tatt grep for å ta vare på kulturlandskapet ytterst i Sognefjorden gjennom et sentrumsnært og medlemseid villsaulag.

Hardbakke villsaulag - et kinderegg!

Sauen utnytter utmarksressursene som ikke lenger blir brukt, til å produsere kjøtt og ull, samtidig som den skjøtter landskapet og holder vegetasjonen nede. Beitingen bidrar også til å ta vare på det biologiske mangfoldet og bidrar til å opprettholde viktige habitater for rødlistede arter.

Hardbakke villsaulag ble stiftet i 2020. Det er organisiert som et samvirkelag og er eid og drevet av folk i Solund, med partseiere i Bergen, Oslo og Haugesund. Hver part koster 1000 kroner, og alle som ønsker det kan kjøpe seg inn og bli medlem. Prosjektet ble drevet fram under navnet Sognefjorden Kystpark, etter hvert skiftet dette navn til Fjordkysten regional- og geopark.

I tillegg til at landskapet blir holdt i hevd og at det produseres mat av marginale ressurser, utgjør villsaulaget en inkluderende møteplass og læringsarena. Slik tar innbyggerne selv ansvar for å skjøtte landskapet. Solund kommune med skole, barnehage, helse- og omsorgsav-

delingen er aktive partseiere, og barn og ungdom får ta del i alle oppgavene gjennom året og lære hvordan de tar vare på landskapet sitt, kunnskap som har blitt overført fra generasjon til generasjon, fra hånd til hånd, i århunder. Dette er blant annet sinking, foring, medisinering og ruing. Den gammelnorske sauen slipper ullen selv, og den kan dras av i slutten av juni. Dette kalles ruing. Videre er det slakting, partering og pølsemaking og eventuelt annen foredling.

Partseierne blir også invitert med på beiterydding og lyngbrenning. Brenning av landskapet er helt essensielt for at lyngen skal fornye seg og for at sauen skal ha friske skudd å beite på gjennom vinteren. Her er det viktig med tett samarbeid og god kommunikasjon med brannvesen.

Kunnskapsoverføring og inkludering er avgjørende for stedsutviklingen og landskapsarbeidet. Foto: Stig Steinsund.

Usynlige gjerder og ny teknologi

Den gamle driftsmåten med utmarksbeiting og ekstensiv drift med utegangere er lite lønnsom for bønder og grunneiere, og derfor jobbet Fjordkystparken i prosjekt-perioden med å finne driftsmøller og alternativer tilpasset forutsetningene og tiden vi lever i. Parken tok kontakt med det innovative selskapet Nofence og fikk avtale om å bli pilot på sau for å prøve ut de første virtuelle gjerlene i verden; en helt nyutviklet norsk teknologi.

Nofence er et usynlig gjerde. Sauene bærer gjerdet rundt halsen i en klave med solceller og batteri som gir lydsignaler når sauene nærmer seg gjerdegrensene som røkteren har tegnet i det virtuelle kartet. Hvis grensen blir krysset vil klaven gi et lite støt. Istedenfor å se gjerdet, hører de det, og dyrene lærer utrolig fort hvordan systemet virker.

Denne teknologien gjør det mulig å følge alle bevegelene til sauene og følge med på hvor de er til enhver tid. Systemet gir oversikt over beitemønster og det gir varsler om dyr som ikke beveger seg. Videre er det mulig å bruke gjerdet til å sanke dyrene over litt tid ved gradvis å flytte grensene, og man kan ellers få beitet arealer som ville være vanskelig å gjerde inne på tradisjonelt vis. Dette er bærekraftig teknologi som også er bra for dyrevelferden.

Fjordkystparken ble nominert til Europarådets landskapspris for sitt arbeid med å involvere lokalbefolkningen i å ivareta kystslyngheiene, og ble valgt ut som Norge sitt bidrag for 2020/2021 i den prestisjetunge internasjonale konkurransen, tuftet på den europeiske landskapskonvensjonen.

Hva er en regionalpark?

I Norge er ofte park-ordet assosiert med naturvern, slik vi kjenner nasjonalparker. En regionalpark skiller seg derimot ut på en del områder. Regionalparker er utviklet nedenfra-og-opp. Parkene tar utgangspunkt i verdifulle landskaps- og identitetsregioner. Rundt disse samles det offentlige, frivillige og næringslivet i langsiktige 10-års samarbeid. Gjennom samarbeidet bidrar parker til bærekraftig utvikling basert på folks egne natur- og kulturverdier.

I bredden strekker ikke sektormyndigheter til, og regionalparker bidrar helhetlig til det brede bevaringsarbeidet og i den brede verdiskapingen og samfunnsutviklingen lokalt og regionalt. Regionalparker og UNESCO-områder, som geoparker og biosfæreområder, er del av et nytt mangfold av parker i Norge som har kommet de siste 15 årene. I Europa kjenner vi gjerne disse parkene som naturparker eller regionale landskapsparker.

Fjordkysten regional- og geopark ble etablert på et slikt initiativ fra Solund kommune. De ønsket seg en felles samarbeidsplattform for de ulike aktørene i Ytre Sognefjorden. Etter at parken ble etablert har den blitt sentral for bygdeutviklingen i regionen. Et annet mål med parketableringen var at de som bodde i regionen skulle

Sau med Nofence-klave. Det er også viktig å ta godt vare på landskapsarbeiderne sine. Foto: Stig Steinsund

Foto: Stig Steinsund

lære mer om sin historie og hvordan landskapet de bor i er blitt formet.

Nasjonalt er regionalparkene i Norge samlet i organisasjonen Norske Parker. Her arbeider vi med fellessatsinger i ungdomsarbeid, kunnskapsdeling og faglig utvikling.

Helhetlig forvaltning av landskapet

I dag finnes det 9 regionalparker i Norge, og det er flere områder som ser mulighetene. Når en er i mulighetsarbeidet for å bli en regionalpark må det helhetlige grunnlaget kartlegges. Ulike landskapsanalyser har siden Europarådets landskapskonvensjon ble signert blitt utarbeidet for dette kartleggingsarbeidet. Men en kan spørre seg hvor godt de bruker i forhold til landskapskonvensjonens mål.

I et samarbeid mellom Norske Parker, Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) og andre fagmiljøer i Norge skal vi utvikle vår helhetlige tilnærming.

Kvernsteinsparken er en av samarbeidspartnerne i Fjordkysten regional- og geopark og viktig kulturformidler i regionen. Foto: Hans Ola Østby

Vi må få et bilde av hvordan landskapet er i dag, med dets form, tidsløp og økologiske utsyn. Ikke minst er stedskjenslen én, om ikke den viktigste brikken i dette arbeidet. Hvis landskapet skal defineres slik folk selv oppfatter det, må folkene også få komme til. Hva og hvor er landskapets karakter og kvaliteter som folk verdsetter?

Det kan oppleves som om vi alltid er på etterskudd i forvaltningen. Konsekvensanalyser blir hyppig brukt, og det blir ofte konflikter når inngrep skjer. Hvis vi kan se folks verdier tidlig i prosessen kan det virke konfliktmedpende for den fremtidige utviklingen. Inngrep trenger ikke havne midt i landskapets natur- eller kulturverdier, om landskapets karakter allerede er kjent.

Målet for dette arbeidet er nettopp å kunne tilrettelegge for flere levende landskap som i Fjordkysten. Landskapsanalyser må kunne bli relevante og integrerte verktøy i forvaltningen. En må kunne se mulighetene fra et helhetlig landskap og ned til spesifikke skjøtselsplaner for enkel-

tområder. Folk ivaretar det de ser på som verdifullt, vi mener park som samarbeidsmodell er i en helt egen posisjon for dette arbeidet.

Vi vil invitere alle leser til å følge arbeidet hos Fjordkysten regional- og geopark!

Les mer/kilder:

- For utvidet informasjon om Kystlynghei i Norge: <https://miljostatus.miljodirektoratet.no> (søk på "kystlynghei")
- Nofence teknologien: <https://www.nofence.no/hva-er-nofence>
- Fjordkysten regional og geopark: <https://fjordkystparken.no/>
- Norske Parker: <https://norskeparker.no/>
- Europarådets landskapskonvensjon: <https://www.regjeringen.no> (søk på "landskapskonvensjonen")

Trude Søilen

Daglig leder, Fjordkysten Regional- og geopark
post@fjordkystparken.no

Økologisk agronom, sosialpedagog og fiskarbonde med småbruk i Solund. Brenner for kystkultur, kystfriluftsliv, bygningsvern og lokal samfunnsutvikling. Er ofte å finne i en kajakk.

Kristian Bjørnstad

Daglig leder, Norske Parker
kristian@norskeparker.no

Samfunnsutvikler og pedagog som kobler folk og steder i gode prosesser. Styrker levende landskap gjennom utvikling av parker og UNESCO-områder.

Trym Holt Rudshaug

Rådgiver - Natur- og landskapsforvaltning, Norske Parker
Trym@norskeparker.no

Bakgrunn i utmarksforvaltning og økologi, bor på et småbruk i søre Trysil. Engasjert i natur- og kulturarv, og arbeider for helhetlige samarbeidsløsninger for fremtidens utfordringer.

Bevaring og skjøtsel i Vegaøyans verdensarv

Tekst: Rita Johansen

Vegaøyen ble skrevet inn på Unescos verdensarvliste i 2004 som det første norske kulturlandskapet. I årene etter innskrivingen på verdensarvlisten har det skjedd en revitalisering av området; med økt skjøtsel av kulturlandskapet, en bygningsarv som tas vare på - og en ærfugltradisjon hvor øyfolket flytter ut på øyene i hekkesesongen for å beskytte fuglene.

Vegaøyen verdensarvområde er et gruntvannsområde like sør for polarsirkelen i Norge - et åpent havlandskap og kystlandskap som består av mer enn 6000 øyer, holmer og skjær. De lave, treløse øyene er sentrert rundt den mer fjellrike øya Vega. Vegaøyen omfatter et kulturlandskapsområde på 1072 kvm, hvorav 60 kvm er landareal. Fiskere og jegere har bodd på øya Vega i mer enn 10 000 år, mens gruntvannsområdet med alle øyer, holmer og skjær gradvis steg opp fra havet de 3 - 5000 siste årene. Etter hvert som øyriket kom fram i dette værharde området langt ute i havet, ble det karakteristiske landskapet formet i samspill mellom menneskene og naturen.

En unik tradisjon

Unescos verdensarvkomité peker i innskrivingsteksten på at Vegaøyen er vitnesbyrd om folk som utviklet en særegen og nøysom livsstil i et ekstremt eksponert havlandskap. Den unike ærfugltradisjonen var som en sentral del av levemåten ute på øyene. Folket bygde hus og reir for de ville ærfuglene som kom til øyene hver vår. Fuglene ble beskyttet mot alle slags forstyrrelser gjennom hele hekkesesongen. Til gjengjeld kunne folket samle den verdifulle ærfuglduna når fuglene forlot reirene med ærfuglunge. Kvinnene spilte en nøkkelrolle, så verdensarvstatusen er også en hyllest til deres bidrag til duntradisjonen.

Tiltaksplan for kulturlandskapsskjøtsel

Ved årtusenskiftet var ærfugltradisjonen i ferd med å forsvinne og kulturlandskapet var gjengrodd. På flere av øyene sto også bygningsarven til forfall.

Etter samarbeid mellom verdensarvområdene Vegaøyen og Vestnorsk Fjordlandskap ble det rundt 2007-2008 utarbeidet en egen tiltaksplan for å ta vare på kulturlandskapet i de to verdensarvområdene. Det skjer gjennom tilskudd til skjøtsel av landskapet gjennom slått og beite, kulturbidrag som for Vegaøyen er tilskudd til fuglevokterne og tilskudd til mindre investeringer som f.eks bygging av ærfuglhus. Tiltaksplanen finansieres i fellesskap av Klima- og miljødepartementet og Landbruks- og matdepartementet. Tiltaksplanen er fulgt opp i årene etterpå og er et avgjørende bidrag til at for eksempel fuglevokterne kan bo på øyene gjennom hekkesesongen.

Artikkelforfatteren i nærblokk med ea (hunnen av ærfugl *Somateria mollissima*) på reiret. Foto: Erna Øvergård

For verdensarvområdet finnes også to andre tilskuddsordninger via Vega kommune og Vega verneområdestyre. Vega kommune forvalter midler fra Landbrukets Utviklingsfond til aktive bønder som driver skjøtsel i verdensarvområdet (beite og slått), mens verneområdestyret har tilskudd til skjøtsel i verneområdene.

De to ordningene har hatt uvurderlig betydning for å gi bønder og grunneiere en mulighet til å ta mer arbeidet med å frakte dyr ut på øyene og drive skjøtsel av det karrige landskapet. En positiv effekt av dette er økende antall beitedyr, og skjøtsel på stadig større areal. Overgrodd landskap restaureres og mosaikken i landskapet ivaretas. Det har ført til at stadig større areal blir slått eller beitet av sau eller storfå. Ca. 900 sau beiter nå i verdensarvområdet og 200-300 daa blir slått. Utegangersau er den absolutt beste sauerasen for å beite kystlynghei og det karrige kulturlandskapet i Vegaøyen. Med den lave prisen som sauebøndene har fått for kjøtt av utegangersau bør det være en prioritert oppgave å få lokal videreførelsing og dermed bedre økonomi inn i næringen.

Bygningsarven

Ordningen omfattet også fuglevokterne; noe som gjorde det mulig å kunne bo ute på øyene i to måneder i hekkesesongen for å passe ærfuglene og drive skjøtsel. Hver vår flytter derfor 20 - 25 fuglevoktere og deres hjelgere ut på øyene i to måneder for å beskytte ærfuglene mot alle forstyrrelser i hekkesesongen. Etterpå renser de ederduna og lager eksklusiv ederdunsdyner og andre produkter knyttet til ærfugltradisjonen. Antallet hekkende ærfugl har vært opp mot firedoblet, men predatorangrep de siste årene har ført til en nedgang. Per 2021 var det likevel mer enn dobbelt så mange hekkende ærfugl som i 2004 – rundt 1100.

At Vega ble en av pilotene i Riksantikvarens verdiskapningsprogram for kulturarven var en annen viktig faktor for at flere startet arbeidet med restaurering av hus, rorbuer, uthus og ærfuglhus som er en så sentral del av kulturlandskapet.

Lokalt initiativ og eierskap

Nominasjonsprosessen av Vegaøyane til UNESCOs verdensarvliste startet som et lokalt initiativ basert på den nordiske rapporten Verdensarv i Norden, NORD 1996:30. Denne rapporten foreslo Vegaøyane som en del av et nordnorsk skjærgårdsområde til verdensarvlisten.

Dagens fuglevokterne, lokale bønder og andre interesser var positive til nominasjonen og så den som en mulighet til både å ta vare på verdensarvområdets verdier og skape ny utvikling basert på statusen. Nesten hele ver-

Over: Utengangersau er den perfekte «beitepusseren» for å beite områdene med kystlynghei i Vegaøyane. Foto: Rita Johansen/Stiftelsen Vegaøyane Verdensarv

Under: Bygging av e-hus med tang som reirmateriale er en viktig del av ærfugltradisjonen. Kirsten Steinbru Hansen under arbeid i dunværet Bremstein. Foto: Guri Dahl/Norges Verdensarv

densarvområdet er privateid, og mange føler at de er en integrert del av det og forventer derfor å bli inkludert i arbeidet og beslutningstakingen. Videre er det andre interesser som har en sterk tilknytning til området, og de ønsker også å være en aktiv del av forvaltningen. Kommunikasjonen mellom forvaltningsmyndighetene, koordinerende organer og med lokale interesser er derfor viktig.

Familien Helland er blant ivrige grunneiere som er slåttefolk på sommeren og sørger for å opprettholde kulturlandskapsverdiene. Foto: Rita Johansen/Stiftelsen Vegaøy Verdensarv

Dialog og konflikt

Etter at Vegaøyene fikk verdensarvstatus var arbeidet preget av tett samarbeid og god dialog mellom lokalsamfunnet og forvaltningsmyndighetene. En slik dialog bidro også til å skape bevissthet og forståelse for hvorfor området må bevares for ettertiden gjennom bærekraftig utvikling.

De senere år har likevel søknader om havbrukslokaler i verdensarvområdet ført til diskusjon og konflikt som ennå ikke er løst. En konsekvensutredning i 2022 om forholdet mellom verdensarverdiene og havbruk fraråder nye oppdrettsanlegg. For to planlagte anlegg vil det nå bli Kommunal- og distriktsdepartementet som beslutter om de kan gjennomføres. Lignende næringssaker er under utredning også i andre verdensarvområder – både nasjonalt og internasjonalt – og viser utfordringer i forvaltningen av verdensarvområdene. Per i dag finnes ikke et nasjonalt lovverk for vern og forvaltning av verdensarv i Norge. Klima- og miljødepartementet jobber med en ny kulturmiljølov og lovhjemmel vil garantert bli et tema.

Nytt verdensarvsenter

Grunneiere, interessenter, Vega kommune, Nordland fylkeskommune og nasjonale myndigheter har jobbet sammen for å bevare kulturlandskapet i Vegaøyene. Siden 2015 har det også vært et særdeles godt samarbeid med lokalsamfunnet, kompetanseinstitusjoner og reiselivsorganisasjoner for å utvikle formidling og nyskapende aktiviteter i verdensarvsenteret som sto ferdig i 2019. En veldig interessant prosess. Rundt 50 fra lokalsamfunnet deltok i arbeidet med å utvikle kommunikasjonsstrategien for verdensarven og senteret; både utstillinger, en meny for senteret, markedsføring og salg, samarbeid med lokalsamfunnet og selvfølgelig bærekraftig turisme. Covid 19 har gjort det umulig å ha en normal drift, men senteret har vært svært godt besøkt i periodene uten nedstenging. I fjor

Store deler av bygningsarven i Vegaøyen er satt i stand og noen setter seg ekstra flid med å tilbakeføre husene til fordums prakt. Her fra handelsstedet i Tåvær der de har fått kjøpt gammel takstein. Foto: Rita Johansen/Stiftelsen Vegaøy Verdensarv

var rundt 40 000 besökende innom. Nå i vinter inviteres lokale til utviklingsverksted på senteret for å få deres innspill og tanker om hvordan senteret skal bli en storstue for lokalsamfunnet.

Sårbar natur og turisme

Fuglelivet og naturmiljøet i Vegaøyene er generelt sårbart. Det karrige landskapet tåler lite tråkk av besøkende. Praksisen med å ta vare på ærfuglene og fuglelivet krever ro i hekkesesongen.

Stiftelsen Vegaøy Verdensarv prioriterte å øke bevisstheten om områdets unike verdier og at alle besøk i området må skje på naturens premisser. Via Vega verneområdestyre, Vega kommune og Stiftelsen Vegaøy Verdensarv er det utviklet en besøksstrategi for verdensarvområdet som skal sikre en bærekraftig utvikling og bruk. Vi har gått sammen om å utarbeide kart, informasjonstavler og annet informasjonsmateriale med den hensikt å sikre at båtfolk og andre besøkende i området vet hvordan de skal oppføre seg.

Det meste av turisme foregår på selve Vega og det området som er regnet som en buffersone til verdensarvområdet.

For å få lokale ringvirkninger av verdensarvstatusen har det også vært viktig å få opp antall besøkende. Da øygruppen ble innskrevet på verdensarvlisten i 2004, hadde Vega rundt 5000 besøkende hvert år. Dette tallet har

nå steget til 65 000 og vi tenker at nå er det vanskelig å kunne håndtere flere. Men nesten alle disse besökende oppholder seg i buffersonen på Vega. Bare noen få hundre besøker selve verdensarvområdet i skjærgården i løpet av sommeren. Området er lite tilgjengelig; uten rutegående båter, med lange avstander og gruntvannsområder. Derfor er ikke reiselivet per i dag noen trussel.

Rundt Kjellerhaugvatnet naturreservat er store arealer med sitkagran hogd ned for å åpne landskapet. For å ivareta verneverdiene utføres også jevnlig skjøtsel ved hogst og beiting. Gapahuken er et populært turmål for fastboende og besøkende. Det er også merket en sti gjennom naturreservatet. Foto: Stig Horsberg

Bærekraftig økonomi

Vegaøyenes verdensarv ligger langt fra de store befolkningskonsentrasjonene i Norge. Ingen bor i området gjennom hele året, og det er ingen rutegående båter. Det er vanskelig å gjøre småskala reiseliv på øyene lønnsomt. Noen år tilbake hadde Vega kommune i samarbeid med Riksantikvaren og regionale myndigheter et eget verdiskapingsprogram. Dette resulterte i restaurering av mye av bygningsarven. Bygningene ble tatt i bruk i reiselivet. Et viktig mål for årene som kommer er å etablere nye prosjekter basert på kulturminnene, i samarbeid med grunneiere og offentlige myndigheter.

Ikke minst vil det være viktig for det lokale engasjementet at det skjer nye, positive tiltak som gir framtidstro og fortsatt stolthet for de verdiene som verdensarven representerer.

Vilt- og vegetasjonskartlegging

I henhold til Unescos innskrivingstekst og forvaltningsplanen for 2015 - 2022 skalstålegrensen mellom verdensarvverdiene og havbruk definieres. Vega kommune har ledet arbeidet med en konsekvensutredning som også omfatter andre påvirkningsfaktorer enn oppdrett. Oppdraget ble gitt til det Roma-baserte firmaet Instead Heritage som også har vært engasjert av Unesco for å revidere retningslinjene for oppfølging av Verdensarvkonvensjonen. Et viktig mål med utredningen er å kartlegge kunnskapshull i forhold til natur og kultur i verdensarvområdet. Vega verneområdestyre og Stiftelsen Vegaøyan Verdensarv finansierte derfor vinterkartlegging av sjøfugl i regi av Norsk institutt for naturforskning i 2019.

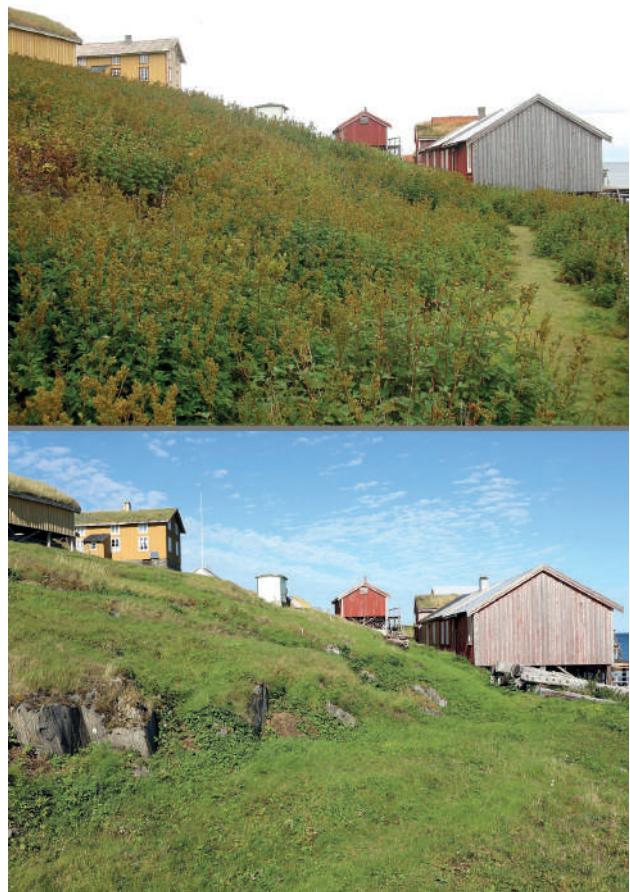
Utdrag fra rapport:

Arter / artsgrupper	1980	2019
Lommer	185	89
Dyktere		22
Skarver	1930	2240
Ærfugl	18950	2220
Praktærfugl	487	2
Havelle	1811	192
Sjørre	1183	521
Siland	428	810
Teist	857	481

Tabell 2: Antall observerte individer av viktige arter av sjøfugl i Vega kommune 16.1 - 4.4 1980 (Nygård og Røv 1984) og i 2019.

Som det framgår av tabellen, er tilbakegangen fra 1980 særlig stor for ærfugl: fra 18 950 til 2220 i 2019. Prosentsvis er også tilbakegangen stor for havelle (*Clangula hyemalis*).

I 2022 finansierer Stiftelsen Vegaøyan Verdensarv forskning på sjøfuglers matsøk i tareskogen og i strandsonen.

Motiv fra Skjærvar før og etter skjøtselstiltak. Foto: Thomas Holm Carlsen (før) og Oskar Puschmann (etter)

På dunværet Lånan ligger menneskehus og e-hus nærmest side om side. Foto: Stig Horsberg

Kartlegging til periodisk rapportering

Som oppfølging til den periodiske rapporteringen til Unesco, har stiftelsen i perioden 2010-2016 finansiert vegetasjons-, naturtype- og viltkartlegging i verdensarvområdet. Totalt sett har NIBIO (Norsk institutt for naturkartlegging) avd. Tjøtta i en tiårsperiode kartlagt over tusen øyer og holmer i verdensarvområdet. Gjennom kartleggingen er det framskaffet unik informasjon om forekomster og fordeling av arter og vegetasjonstyper. Artsmangfoldet varierer mye fra øy til øy, men generelt sett er de aller fleste øylene svært rike på plantearter.

Kartleggingen har siden 2012 vært kombinert med viltkartlegging, der Fylkesmannen (nå Statsforvalteren) har vært delfinansiør.

Totalt er det registrert 244 fuglearter på Vega og i Vegaøyane. Det er først og fremst sjøfuglarter som ærfugl, siland (*Mergus serrator*), storskarv (*Phalacrocorax carbo*), gråmåke (*Larus argentatus*), svartbak (*L. marinus*), fiskemåke (*L. canus*) og rødnebbterne (*Sterna paradisaea*) som er mest tallrike i skjærgården på sommerstid, men også arter knyttet til et velskjøttet kulturlandskap som stær (*Sturnus vulgaris*), storuspove (*Numenius arquata*), småspove (*N. phaeopus*), grågås (*Anser anser*), heipiplerke (*Anthus pratensis*) og linerle (*Motacilla alba*) er vanlige å se. NIBIO og Statens naturopsyn har kartlagt fugleforekomster på våren på Hysværflaket; et viktig overvintrings- og rasteområde for sjøfugl. Observasjonene er lagt inn i «Artsobservasjoner» (www.artsobservasjoner.no) I tillegg har stiftelsen hvert år mottatt en rapport om det utførte oppdraget.

Overvåking av vegetasjonen foregår på mindre ruter i Holandsosen naturreservat. Kartlegging og overvåking skjer i regi av NIBIO avd. Tjøtta.

Overvåking av verdensarven

Utover å bidra til den systematiske rapporteringen til

Unesco, har ikke Norge hatt en særskilt overvåking av verdensarven. Klima- og miljøverndepartementet ser behov for en jevnlig rapportering på tilstand og utvikling for å underbygge «føre-var»-prinsippet i forvaltningen. Departementet skal derfor innføre en fast, forenklet rapportering til staten. Som et verktøy i arbeidet, utvikles målbare indikatorer for verdensarverdiene.

Fram til i dag er det gjort omfattende og systematiske registreringer av:

- Bygninger: SEFRAK (registrering av bygninger fra før 1900), kommunale registreringer, kulturminneregistreringer i Vega kommune er gjennomført av Nordland fylkeskommune (2008-2013)

- Vilt-/sjøfuglkartlegging: (1981/1995, 2007/2008, 2010 og 2012/2016) gjennomført av Stiftelsen Vegaøyane Verdensarv i samarbeid med Fylkesmannen i Nordland

- Ærfuglhus: kartlegging av ærfuglhus/ærfuglarkitektur gjennomført av Stiftelsen Vegaøyane Verdensarv (2010-2012 og 2016-2018)

- Vegetasjon: kartlegging av vegetasjon (2010-2016) på ca. 1000 øyer som grunnlag for utarbeiding av skjøtselsplaner og forvaltningsplaner i verdensarvområdet. Gjennomført av stiftelsen og Vega verneområdestyre i samarbeid med NIBIO.

Overvåkingstiltak i henhold til ny forvaltningsplan (2015-2022):

- Overvåke endring av sjøfugl i verdensarvområdet hvert 6. år

- Overvåke endringer av vegetasjon i verdensarvområdet hvert 6. år (vegetasjon som er truet av gjengroing og fremmede arter bør prioriteres)

- Oppfølging av «Sårbarhetsanalyse Vega, status og utfordringer for ferdsel i forhold til vegetasjonens sårbarhet» (Bioforsk Tjøtta 2010)

- Utredning av grensen mellom bevaring og bærekraftig utvikling mht. til akvakultur

- Avklaring av hvordan verdensarverdiene blir ivaretatt i forbindelse med drift av eksisterende anlegg og ved saksbehandling av ny akvakulturvirksemhet.

Forvaltningsplanen er ført i pennen av verneområdeforvalter som samarbeidet med Vega kommune og Stiftelsen Vegaøyane Verdensarv i prosjektgruppa. Prosesen ble gjennomført i tett dialog med grunneierne og interessenene i verdensarvområdet.

Rita Johansen er født og oppvokst på Vega.

Verdensarvkoordinator og daglig leder av Stiftelsen Vegaøyane Verdensarv. Samarbeider med fuglevoktere, grunneiere, skolen og andre om å ta vare på verdensarvområdets verdier.

Har de siste 15 årene sittet i styret for Norges Verdensarv i ulike verv. Har representert Stiftelsen og Norges Verdensarv nasjonalt og internasjonalt i ulike forum. Sitter nå i styret for Norsk Kulturarv.

Sjøsamiske båtgammer i Skárvággi

Tekst: Per Larsen

Foto og siste del av teksten, om bygging av ny båtgamme: Reidar Hansen (tidligere publisert i nyhetsbrev om utvalgte kulturlandskap, Riksantikvaren 2021)

Gammeliknende bygg kan vel sies å være fortidens byggemetode i store deler av verden. I sjøsamiske områder i det nordlige Norge ble gammer benyttet som boliger, som fjøs for husdyr, for oppbevaring av båter, som oppbevaringssted for utstyr, som innsmett ved jakt og fiske i utmarka og på fjellet m.m. Her fortelles mer om denne byggemåten og om byggingen av en ny båtgamme i 2021 i det utvalgte kulturlandskapet Skárvággi/Skardalen i Kåfjord i Troms.

Byggematerialer fra naturen

Byggematerialene til gammabygg var hentet i nærliggende natur, og kunne variere etter hvilke egnede naturmaterialer som fantes i området. I våre områder var det vanlig å bruke trestranger til reisverk og indre kledning, bjørkenever som tettemateriale mot vanninntrenging og torv på yttervegger og tak. Fjerasand på gulvet.

Bjørketrær ble hugget på forsommeren, både som emne for gammabygging og også for å skaffe ved til vinterbrensel. Emneved til gammabygging ble gjerne hentet i bratte lier, der man fant trær med naturlig krumming som passet til gammens takkonstruksjon. Egnede stokker til reisverk for gammer ble utvalgt til det formålet. Bjørkenever ble flekket av stammene. De fineste neverflakene ble lagt i press for bruk ved gammabygging, mens sundrevnen og dårlig never ble brukt som «oppenningshjelp» ved ovnsfyring. Det ble hugget en passelig mengde tynne bjørkestranger til kledning av veggger og tak, og som underlag til nevra, og disse ble rensket for never og bark. Torv som «ytterdekke» for veggger og tak ble spadd opp fra nærmeste egnede sted for torvuttak.

Konstruksjon – byggemetode

Båtgammer kunne konstrueres på litt forskjellig måte, noe avhengig av terrenget hvor bygget skulle stå. I vårt område er det bratte fjell og bakker, ofte helt ned mot fjorden. Båtgammene her ble ofte gravd litt inn i bakken i bakkant, det ble murt støttemurer av stein mot jordbunken, og så ble det satt reisverk av bjørk på støttemurene som grunnlag for resten av veggene samt gammetaket. Det ble festet tett i tett med bjørkerajjer utenpå reisverket, og utenpå dette ble det lagt bjørkenever som så ble dekket med torv som ytterdekke.

Neveren er lagt på

God oppbevaring av trebåter

Båtgammene fungerer som et godt oppbevaringssted for trebåter. Båtgammene har jordgolv, og dette bidrar til litt fuktigere miljø i båtgammen. Dette er gunstig for trebåter. Man unngår at treverket tørker ut og sprekker, slik at det blir sprekker i båtbordene og dermed lekkasje i båten.

Miljøfremmende

Båtgammene var i hovedsak bygd av stedlige fornybare naturmaterialer og avsatte nok et svært lite klimaavtrykk. I tillegg er det en byggemetode som gjør at bygget går i ett med omkringliggende natur, og det vil nesten ikke synes i landskapet. Strandsonen vil dermed fremstå som et mer uberørt naturområde.

Neveren fraktes med elvebåt

Nils Samuelsen i den nye gammen som han sto for byggingen av

Rekonstruksjon og renessanse for bygging av båtgammer

Båtgammer er et naturvennlig alternativ i områder hvor man ønsker at kulturlandskapet skal fremstå som mest mulig uberørt. Dette burde kanskje være en byggemetode man benyttet i verneområder og områder med spredt hyttebygging i strandsonen.

I den lille sjøsamiske bygda Skárvággi/Skardalen var det i tidligere tider vanlig å oppbevare båtene som ble brukt til fjordfiske i båtgammer i strandsonen. På slutten av siste verdenskrig, høsten 1944, ble bebyggelsen i bygda brent ned av den tyske krigsmakt, og båtgammene langs fjorden ble ødelagt. Ved gjenoppbygginga etter krigen benyttet man gjerne mer moderne byggemetoder, og i strandsonen ble det nå bygget "fjølnaust" med saltak til oppbevaring av båter. Skárvággi/Skardalen ble i 2009 valgt ut som ett av 20 "Nasjonalt utvalgte kulturlandskap i jordbruksområdet" i Norge. Bygda prøver å holde i hevd sjøsamiske byggemetoder og kulturlandskap. Og her har man bl.a. rekonstruert og gjenoppbygd flere båtgammer.

Besök oss gjerne, og bli med på kulturvandring i sjøsamisk kulturlandskap hvor vi ser innom båtgammer og vandrer en tur i kulturlandskapet og naturen som omgir oss.

Ny båtgamme på plass

Vi startet arbeidet med å felle trær i juni, like før fullmåne. Det er viktig å felle trærne i «veksarmåned», for at raiene skal bli ekstra tørre og sterke, noe som fører til bedre holdbarhet. Vi fant et område i Manndalen hvor det var mye trær i rett størrelse (6-8 cm diameter), like ved bilvei. Så fraktet vi trærne til Skardalen på ATV (terrängmotorsykkelen), bjerket så disse med «skoabå»*) og la dem til tørk på låven. Neveren hentet vi i Nordreisadalen. Jon Ivar Larsen var leder for neversankingen, og hadde tilgang til Statskog sin eiendom. Neveren må tas ut når den begynner å løsne fra trærne, dette var i midten av juli. Vi skar neveren ut i ca. 50 x 50 cm størrelse. Så fraktet vi den ned med elvebåt, og videre til Kåfjord med bil, hvor den stod i strekk til vi skulle bruke den. Med strekk menes det at de blir lagt flatt og at det blir lagt press på dem. Trond Magne Garfjeld gravde ut tomten til båtgammen med en minigraver.

Utgraving av tomten startet 14. august, muringen ble påbegynt en uke seinere. Vi hentet ca. to tonn stein fra fjæra. Resterende ca. seks tonn stein ble hentet til Skardalen med bil og henger fra Nordnes, hvor vi plukket ut fin stein langs gamle E6. Fra veien i Skardalen fraktet vi steinen med trillebår til båtgammen. Den murte delen av

Ungbjørk hogd til raier til gammen

Torv til gammen

båtgammen blei ca. 1,6 meter høy. Bærende konstruksjon er hentet fra Kåfjord sin vestside. Nils Samuelsen stod for selve byggingen av båtgammen. Torven spadde vi ut ved potetlandet på min eiendom, og fraktet den til båtgammen på ATV. Torven var på ca. 40 x 40 cm, og ca. 20 x 20 cm tykk. Torvtaket er gjødslet med fullgjødsel og tilsådd med grasfrø. I tillegg har vi laget støe og fortøyning til båten. Båtstøa er planert og det meste av steinen i området er brukt til å planere støa med. Vi var ferdige med arbeidet i slutten av september. Som kuriositet kan det nevnes at det eneste som blei innkjøpt til bygget, var spiker og frø.

Forfatterne er aktive i det lokale arbeidet med å ta vare på den sjøsamiske bygda Skárvággi/Skardalen som fra 2009 er et utvalgt kulturlandskap i jordbruksset

*) Skoabá er et tradisjonelt samisk redskap for å barke trær

Skallkroken nordväst om Halmstad

Sandheden – lite störd är det bra att vara!

Tekst og foto: Kill Persson

Sandheden längs kusten är en mångfaldsrik mark, präglad av sin historia. Den breder ut sig mellan sista dynryggen och den innanför liggande åkermarken. Med en omväxlande mosaik mellan mer öppen sand och glesare vegetationstäcken hittar många växter, djur och svampar där sin livsmiljö. Men biotopen kräver fortsatt hävd och hotas på många platser av igenväxning.

Heden mellan stranden och åkrarna utgör gammal kulturmärke. Använt som gemensam betad utmark och som transportled för strandens härligheter i form av tång eller allehanda strandfynd mot byarna, på säkert avstånd från kustlinjen. Detta mångutnyttjande med mular, hovar och hjul har påverkat sandheden under lång tid. Ska man överleva här behöver man ha en strategi som gör att man står ut med ett magert näringssinnehåll. Störning i form av bete och slitage efter hovar och hjul får inte påverka alltför negativt.

Idag är sandheden på många platser antingen igenvuxen med björk *Betula sp*, tall *Pinus sp* och andra vedväxter. Eller så har fritidslandskapet med bebyggelse och

parkeringsplatser helt exploaterat miljön. Landskapet mitt emellan åker och strand försinner.

Sandheden har inget helt slutet växttäcke, mellan områden av olika gräs, örter och ljungväxter finns mer eller mindre bara fläckar med sand. Denna mosaik ger förutsättningar för ett stort antal olika organismer bland, växter, djur och svampar. Bland de gräsliknande växterna märks fårsvingel *Festuca ovina* och sandstarr *Carex arenaria*, även den karaktäristiska borstäteln *Corynephorus canescens* vars lilla tuva tidigt om våren påminner om en gammaldags rakborste.

Här och var i gräsmarkerna finns fläckar med mossor som sandskruvmossa *Syntrichia ruraliformis* eller lavar som hedlav *Cetraria aculeata* och olika renlavar sl. *Cladonia*. Ljungväxter som kråkbär *Empetrum nigrum* och vanlig ljung *Calluna vulgaris* förekommer i de lite torrare delarna. Blir det mer fuktigt så kommer klockljungen *Erica tetralix* snabbt på plats. Tillsammans med dessa finns olika vide-arter som krypvide *Salix repens* och sandvide *S. repens var. argentea*. De tidigt blommande Salix-arterna

Svarthakad buskskvätt fotograferad i Särdal

spelar stor roll för pollen och nektarbesökande vilda bin och humlor. Redan när krypvidet börjar blomma i början av april (södra Sverige) är vårsidenbiet *Colletes cunicularius* på plats för att samla pollen till nästa generation. Med vårsidenbiet kommer bibaggen *Apalus bimaculatus*, vars larver kryper ner i biets bogångar och lever av bi-larver och insamlade pollenkörn.

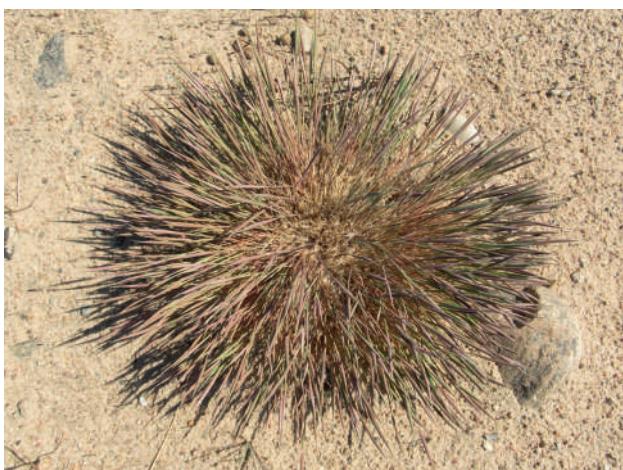
Längre fram på våren blommar sandheden av violer *Viola tricolor*, *V. tricolor* subsp. *curtisii* och kärtingtand *Lotus corniculatus* för att under sommaren avlösas av monke *Jasione montana* och olika fibblor som rotfibbla *Hypochaeris radicata* och flockfibbla *Hieracium umbellatum*. Just denna variation av arter över tid är viktig för insekts-

vet. På violerna lever hedpärlemorfjärilens *Argynnis niobe* larver. Och på ärtväxter som kärtingtand och strandvial *Lathyrus japonicus* födosöker det ovanliga och rödlistade havsmurarbiet *Osmia maritima*. Under lata högsommardagar bland ett gult blommande hav av flockfibbla hittar man ofta praktbyxbiets *Dasyphoda hirtipes* honor med sina stora pollensamlingar på bakbenen. Flera av dessa insekter är specialiserade på en sorts växter medan andra är mer av generalister. Alla har de det gemensamt att pollen behövs för att föda upp avkomman och nektar – ja, pollen är själva flygbränslet!

Där insektslivet är rikt finns flera olika fåglar som trivs på sandheden. I den glesa vegetationen jagar fortfarande på några få platser i sydöstra Sverige fältpiplärkan *Anthus campestris*. Så sent som i slutet av 1900-talet fanns det fortfarande en spridd population på många håll i Sverige och i Danmark. Andra arter som ängspiplärka *Anthus pratensis* och sånglärka *Alauda arvensis* finner sig väl till rätta på sandheden. Finns något enstaka buskage trivs hämpling *Carduelis cannabina* och de i Sverige sentida inkommande arterna rosenfink *Carpodacus erythrinus* och svarthakad buskskvätta *Saxicola rubicola*.

I det glesa gräset kommer efter höstregnen sandspecialister bland svamparna, som t ex dynstinksäng *Phallus hadriani* och sandrottryffel *Scleroderma septentrionale*. I de låga krypvide-ruggarna trivs fläckriska *Lactarius controversus*. Bland kråkriset finns sandjordtunga *Sabuloglossum arenarium* och hedfingervamp *Clavaria argillacea*.

Sandheden är en dynamisk miljö och livsmiljöerna är beroende av störning. Uteblir störningen tar träd, buskar och ett fåtal gräsarter över. Mångfalden som jag försökt beskriva ovan är alla arter som klarar av att ha det lite sämre i form av näringstillgång eller som står ut med att bli avbetade då och då, eller att branden sveper fram tidigt

Borsttåtel

under våren. I södra Sverige har man under de senaste tio åren aktivt arbetat med att motverka igenväxningen. På delar av heden med alltför mycket träd- och buskar som tall och björk dras hela trädet upp med hjälp av grävmaskiner. På så vis kommer även en del av rotssystemet med och behovet att återkomma med röjningar skjuts längre fram i tiden. Med grävskopan kan även bara sandfläckar skrapas fram som gynnar många insekter och ger nya växter en möjlighet att gro. Även brandgator grävs som ger en säker gräns vid naturvårdsbränningar. Brandgatorna används ofta av besökare som promenadstigar vilket gör att de hålls öppna under en längre tid. För att föryngrar ljungväxter och skapa en större variation på heden bränts delar av områdena under tidig vår, i södra Sverige under mars-april. Förutom säkerheten till närliggande bebyggelse och för att undvika rök mot husen, är det viktigt att bränningarna sker så att en variation mellan bränt och o-bränt skapas. Här kan stigar och diken hjälpa fram en sådan mosaik.

Lämnas sandheden helt utan åtgärder växer den igen! Den behöver hävdas, i vissa fall med betesdjur, i andra fall med återkommande bränningar och röjningar. Men hela tiden kan friluftslivet finnas där. Rätt och lagom planerat kan vandring och strövande, cykling och ridning längs stigar och utpekade leder bidra till ett anpassat slitage.

Kom ihåg: att göra ingenting är också en handling – och lite störd är det bra att vara!

Kill Persson
Sandhedsälskare och hedbrännare

Vårsidenbi

Bibagge

Ekskursionsdeltagerne på vej gennem den afgræssede del af krattet

Noter fra ekskursion til Brejning egekrat, 29. juli 2021

Tekst og foto: Flemming Nielsen

Der deltog 15 medlemmer af Nordisk Kulturlandskabsforbund i ekskursionen, som afsluttedes med aftensmad på hedegården Lystbækgaard, der også leverede madpakker i falten. "Hyrdetasker" = rugbolle-sandwich med partynde skiver af Lystbækgårdens lufttørrede hedepølse.

Generelt formoder man, at egekrat er rester af gamle skove.

De Vestjyske egekrat er meget kendte, allerede Erich Pontoppidan anså dem i 1760erne for "levning efter skov". Der er i dag over 400 sådanne krat bevaret – pollenanalyser viser dog, at egen ikke nødvendigvis altid har været den dominerende træart. Når den med tiden er blevet det, skyldes det først og fremmest, krattenes brug som træleverandør på den skovløse hede.

Krattenes træer skulle modstå både stævning, græsning og afbrænding. En sådan behandling kunne bøgen ikke modstå, så kratet kom med tiden hovedsageligt til at bestå af krogede ege.

Beskyttelse generelt:

Egekrat beskyttet i skovloven i 1989 §. 17.

Bekendtgørelse af lov om skove 2017: §26. Bevaringsværdige egekrat skal bevares som egekrat. Miljø- og fødevareministeren skal registrere bevaringsværdige egekrat og kan på grundlag heraf indgå aftaler med ejerne om at sikre deres bevaring.

En intern opgørelse viser, at der er ca. 5 000 ha registrerede og bevaringsværdige egekrat. Heraf er ca. 80 % i privat eje.

Vær opmærksom på at denne registrering, som er sket efter skovloven, alene har medtaget egekrat i Jylland. Kriterier for at udpege bevaringsværdige egekrat er sket på baggrund af lovbemærkninger (skovloven af 1996):

1. større end 0,5 ha
2. helt overvejende stedlige, selvåede træarter og racer
3. beliggenhed i Jylland, især på mager jordbund
4. dominans af eg (> 50% af kronedække), men gerne væsentlig andel af asp, lind mm.
5. kvalitet; genetisk oprindelig over fænotypisk fremtoning – dvs. også krat uden "kratpræg"

Et kig ind i den afgræsede del af kratet, hvor der ses en del døde ege

Brejning Krat

Beliggenhed: Skovbjerg Bakkeø, dannet under den næstsidste istid: Saale for 70 000 år siden. Næringsfattig podsoljord, højde ca. 80 meter over havet, liggende i skrænende veldrænet terræn med gode græsningsmuligheder nede i det fugtige omkring Østerbæk. Der ligger 4-5 gravhøje vest for kratet.

Brændt ved en hedebrand i 1870; Dalgas nævner det (Enrico Dalgas var medstifter og første direktør for Det danske hedeselskab som virket for opdyrkningen af de store hedeområder fra slutningen af 1800-tallet).

45 ha. Fredet 14. februar 1920

15,30 ha ejes nu af Lars Terkelsen.

Formål: Den naturlige træbevoksningens bevarelse – der lægges fredskovspligt på den indhegnede del af Brejninggaards krat, ejeren får 8000 kroner pr. år i erstatning.

1972 lægges fredskovsdeklaration på ejendommen.

1973 køber nuværende ejer Lars Terkelsen ejendommen.

1978 fredes en del af arealet som egekrat.

1981 ansøger Lars Terkelsen Skov- og Naturstyrelsen om dispensation til forsæt græsning i yderligere 10 år med max. 20 moderfår på et areal af ca. 5,9 ha. Græsningen er i strid med Fredningsnævnet kendelse af 29. november 1978 om fredning af arealet.

1982 revideres fredningen, således, at der kan foretages pleje (Amtet).

Hugst i kratet: Ved møde med Lars Terkelsen den 22. juli 2021 kunne han berette, at han i mange år havde hentet træ ud af kratet til eget brug – en skovfoged fra det nu nedlagte amt havde sagt, at han kunne udtagte ca. 4 m³/ha/år, svarende til tilvæksten (15 ha x 4 m³) 60 m³/år. Han har dog kun taget 30 m³/år ud i en årrække, og i de seneste år max. 20 m³/år.

Ændringer i klima: Forøget årsnedbør (1920 middel: 850 mm, 2020 middel: 1100 mm, altså en stigning på 250 mm) og kvælstofdeposition i dette område på ca. 15 kg N/ha/år ekstra samt mere lævirkning fra læhavn og plantager siden år 1900 har selvfølgelig påvirket egekratenes vækstvilkår. De står oftest på en podsolprofil.

Revision af oprindelsen til Brejning Egekrat - "Kratet":

ER egekratet rester af oprindelig skov?

I 2008 sender Torben Egebjerg på Ringkøbing – Skjern Museum en mail til kommunens miljø- og naturafdeling med et billede af Øster Lem Hede. Billedet var et udsnit af en samlet højdescanning af kommunen (Skyggekort*).

Terrænet vistes langt tydeligere, end det blotte øje kan se i landskabet – bådeude på heden og i plantager. Og det var tydeligt at se spor efter jernalderagre. I det hele taget har højdescanninger ført til opdagelse af enormt mange kulturspor i hele Danmark

Brejning egekrat skyggekort. Ekskursionen foregik i den nordlige del, her ses området af de fosile agersystemer

Det er overraskende, at det kuperede terræn under Brejning Egekrat er blevet valgt som agermark. Forklaringen kan være, at det omkringliggende er blevet fravalgt som følge af højt grundvandsspejl. Så nu må vi forlige os med, at Brejning Egekrat ikke længere kan betragtes som en rest af den skov, der engang dækkede Vestjylland. I en længere periode for mere end 2000 år siden ser det ud til at området har været skovfrit og dyrket af jernalderbønderne.

Agrerne i jernalderen dækker ca. 350 000 m², de skønnes at have været opdelt i 100 marker, uden vi kan vide, om de har været i drift samtidig. Man tror at gården har ligget på området, måske på et næs helt mod syd.

Den lokale leder på det lokale museum og arkiv i Spjald (dyrlæge Lund) har en teori om at der har ligget 5 gärde, som er flyttet til området øst for krattet: nogle af de nuværende gärde nærmest krattet.

Hvordan så vestjyske landskaber ud i tidligere epoker? Svarene ligger i pollenanalyser af jordbundsprofiler. Under gravhøje fra stenalderen findes stadig pollen bevaret, som afspejler plantevæksten på stedet, lige før anlægget. Men længere nede i jorden findes ofte pollen fra skovstadier før den kraftige menneskelige påvirkning begyndte. Også i sedimenter på mose- og søbunde kan man finde lagvist bevaret subfossilt pollen. Pollenanalyser fra sidste mellemistid, Eem, viser at egnen var skovdækket, og klimaet var lidt varmere end i dag.

10 000 f.Kr. Ved slutning at sidste istid var Vestjylland dækket af en tundralignende vegetation. Klimaet var for koldt til træer. Kun græs, urter og enkelte småbuske som pil, dværgpil og ene fandtes. Også revling var almindelig, men egentlige heder med dominans af hedelyng fandtes ikke.

9 300 f.Kr. steg temperaturen brat og vegetationen tilpassede sig. Birk og bævreasp var de første træer som begyndte at brede sig efter temperaturændringerne.

8 500 f.Kr. Skovfyr ankommer, men først omkring 1000 år efter den kraftige temperaturstigning, var Vestjylland skovbevokset.

Hassel ankom og bredte sig uhyre kraftigt. Den havde som det først ankomne skyggetræ gode vilkår og voksende op under birk og fyr.

8 000 – 4 000 f.Kr. Kom mere langsomt andre træer som elm, eg og sidst lind og ask. Disse mere skyggegivende træer betød tilbagegang for hassel og fyr, og førte til mere specialiserede skovsamfund, hvor træarterne fordelte sig efter deres foretrukne voksesteder.

4 000 – 2 800 f.Kr. Bondestenalderen (neolitikum) indledte den revolution, som årtusinder senere skulle blive skovenes endeligt: Landbrug. Det krævede arealer til dyrkning af korn og skoven fik lysninger med små marker. Det var dog behovet for store arealer til husdyrgræsning som gav skoven dødsstødet. Skovtypen på en ikke for fugtig jordbund var en blandskov af lind, hassel og birk med indblanding af en række andre arter. Skoven var ikke tæt, så der kom lys til skovbunden til et veludviklet dække af

græs, urter og også hedelyng – gode fødemuligheder for græssende dyr, så der har uden tvivl været en god bestand af jagtbart vildt - formodentlig bedre end i de mørkere tætte østjyske/østdanske skove.

Egen antages at have været et det dominerende træ i Vestjylland. Der var eg, men det rigelige egepollen i diagrammet giver et skævt indtryk af denne træarts betydning. Eg spredt nemlig store mængder pollen i modsætning til lind, som er underrepræsenteret i pollendiagrammerne i forhold til dens egentlige betydning i vegetationen.

Mosaik-skove: Man må forestille sig, at skoven ikke var helt ensartet, men at skovtyperne fordelte sig ujevn i større pletter, som vi kender fra nutidige store arealer med naturlige skovsamfund fx i Nordamerika og Polen.

2 800 – 2 400 f.Kr. Enkeltgravskulturen var i høj grad baseret på hold af husdyr, og der opstod behov for store græsningsarealer, hvilket fremgår af et pollendiagram fra Solsø, med en kraftig skovtilbagegang. Jordfæste med en lille høj, op til tre lag, findes ofte bevaret, men mest på heden. Bebyggelsen ekspanderer kraftigt i Vestjylland. Samtidig sker der en forskydning fra kød- til mælkeproduktion og opstaldning. Der udvikles store græsarealer.

1 800 – 500 f.Kr. Bronzealder: Yderligere fase i skovdestruktion – igen ser det ud til at behovet for græsningsarealer har medført, at skovområder bliver erstattet af lynghede.

500 f.Kr. – 800 e.Kr. I jernalderen fortsætter udviklingen – anlæggelse af nye landsbyer samt udvidelse af arealer med agerjord og græsning, men omkring år 200 e.Kr. ophørte ekspansionen. Der sker en gennemgribende omlægning af landbruget; agersystemer placeret i bebyggelsernes periferi blev forladt for aldrig igen at blive opdyrket.

Konsekvenserne var, at skov og lyng hede bredte sig ind over de tidlige agre og græsningsarealer. **Leen** (lien/ljåen) finder indpas, og man går fra at skære løvhø fra ask, lind, birk og elm til at skære hø af græs og urter. Den nye teknologi åbnede nye muligheder for staldfoderproduktion

Et kig ind i den afgræsede del af krattet, hvor der ses en del døde ege

– så efterhånden overtog enghø løvhøets plads. Dyrerne på stald gav godtning til markerne og en sammenkædning af planteavl og husdyrproduktion.

Middelalderen og op til i dag

Jesper Brandt som deltog i ekskursionen har en søster, Rie Brandt, som i forbindelse med slægtshistoriske studier i Brejning Sogn har fundet frem til en kulturlandskabshistorie, der formentlig i høj grad kan have præget krattets nuværende udseende:

Stampemøllen ved den nærliggende herregård Brejninggaard var fra 15-1700-tallet centrum for en udbredt forarbejdning af huder i 'uldjydernes økonomi' i Hammerrum herred. Stampningen foregik på stampemøllen ved Brejninggaard, men garvningen fandt sted på mange af de tilhørende fæstegårde. Og der var tale om store mængder huder. I storhedstiden i 1700-tallet måske 15-20 000 huder om året, altså i gennemsnit ca. 50 om dagen. Så disse fæstebønder var næppe fattige. Da fæstegodset kom på auktion i 1794, købte mange fæstere gården kontant, og alle gårdene blev selvejere inden 1817.

Ved garvning forarbejdes huderne med fedt, salt, alun og egebark. Men i dette område udviklede garvningen sig til 'Felberedning'.

Felberedningen på Brejninggaard er beskrevet på denne måde i 'Danske Herregårde':

"Felberedning er et længst uddødt håndværk. Rå dyrehuder forarbejdes med fedt, salt og alun, men uden brug af garverens vigtige ingrediens: bark. Måske begyndte produktionen på Brejninggaard som garvning og blev først senere felberedning. I hvert fald ligger en af Vestjyllands få og små gamle egeskove tæt øst for Brejninggaard. Felberedningen skal så have afløst garvning, da barken fra Brejning Krat blev for knap. Men det er spekulation. Kilderne er tavse."

Kan egekrattets udseende hænge sammen med denne historie? Hvor meget egebark skulle der til at garve 15-20 000 huder om året? Det kunne være spændende at få belyst nærmere! (Jesper Brandt)

Afslutning

I 2015 opdages en del døde ege. Det er ikke påvist om det er insekter, svampesygdomme eller andet, der har forårsaget trædøden. Personer fra Københavns Universitet har besigtiget området.

Min hypotese er at krattet er ved at blive til "skov", der er for tæt, da den oprindelige drift/brug med stævning og græsning er for svag; næsten ophørt.

Jeg vil derfor anbefale pleje med plukhugst, græsning og stævning, hvor man forsøger at opretholde det klassiske præg af egekrat, bl.a. krogethed og lysåbenhed. Især ved at fjerne de rette og hurtigst voksende ege til fordel for de ældste og mest krogede træer.

Egekrat og heder var en del af produktionslandskabet, derfor står vi i et dilemma mht. til at bevare det. Det er

levende landskaber med deres egen historie, men kun for en tid. Egekrat er kulturbetingede og ikke stabile, men udvikler sig mod skov. Vi kan pleje maskinelt og med dyr etc. Det bedste og mest bæredygtige vil være om hederne og egekrattene igen kunne indgå i en landøkonomisk sammenhæng, som tager hensyn til deres særlige natur og historie.

*)Skyggekort over Danmark fra Danmarks Højdemodel, SDFE, Kortforsyningen, baseret på LIDAR-optagelser foretaget i 2007 og 2014, af både overflade og terræn uden bygninger og bevoksning. Moderne højdemodeller skabes typisk fra fly med laserscanning af jordens overflade, såkaldt LIDAR-teknologi, LIght Detection And Ranging, der svarer lidt til ekkolod, blot med lys. LIDAR sender en laserstråle mod jorden og registrerer lysstrålens reflektion tilbage fra jordens overflade. Den tid lysstrålen er om at nå frem og tilbage, giver den præcise afstand fra flyveren til punktet, som med GPS og målere på flyet, kan omregnes til punktets nøjagtige position. I 2010 – 11 har man fået "Skyggekort" baseret på LIDAR-optagelser foretaget i 2007.

Flemming Nielsen Forstkandidat fra Landbohøjskolen i København. Aktiv indenfor kulturlandskab i bred forstand. Har arbejdet ved Jordbrugets Uddannelsescenter med ansvar for Landbrug, skovbrug og erhvervsakademiet. Jordbrugsteknolog. Sidder i styret for Nationalpark Mols Bjerge, det Lokale Frituftsråd. Leder af Nordisk Kulturlandskabsforbund siden 2018.

Studietur til Finnskogen i grensetraktene Hedmark-Värmland

Tekst og bilder: Stig Horsberg

Femten medlemmer deltok ved midtsommer på en studiereise over to dager i grensetraktene Glåmdalen-Värmland. I disse vidstrakte skogsområdene foregikk en omfattende finsk innvandring på 1600-tallet. Den skogfinske bosettingen strakte seg etter hvert over et stort område, fra det østlige Trøndelag i nord og helt vest til distriktene nord for Oslo og Drammen. Mange stedsnavn, tradisjoner og spor i enkelte bygningsmiljøer forteller om dette (se også artikkelen «På sporet av skogfinnene i Buskerud i Lommen nr. 55). Skogfinnene har også fått status som en av fem nasjonale minoriteter i Norge. For få år siden ble Finnskogen pekt ut som ett av drøyt 50 «utvalgte kulturlandskap i jordbruksområdet», representert ved fem skogfinske bygder og gårder. Studieturen besøkte tre av disse stedene; Abborhögda/Yöperinmäki, Possåsen og Gravberget. I tillegg gikk reisen innom finnegården Aronstorp/Orala, finnetorpet og naturreservatet Tiskaretjärn i Värmland og Juvberget gård. En stor takk rettes til våre kunnskapsrike guider: Birger Nesholen, Terje A. Bredvold, Lars Furuholm, Hans Jonsson, Sol Olastuen og Bo Hansson, i tillegg til deltagende grunneiere i Possåsen, Morten Juvberget og Cathrine Lillo-Stenberg fra Fortidsminneforeningen.

Abborhögda/Yöperinmäki

Her har det vært bosetting i tohundre år fram til torpet ble fraflyttet tidlig på 1980-tallet. Innmarka på Abborhögda gir en veldig god dokumentasjon og formidling av eldre tiders mosaikklandskap av åkre, enger og kakkslåttarealer, der de ulike arealene ble plassert der det var egnede jordbunnsforhold. I 2021 fikk hele kulturmiljøet med de tidligere jordbruksarealene en skjøtselsplan. Det er en relativt rik flora på stedet, og de viktigste slåttemarkene blir nå slått årlig med statlig støtte.

I oktober 2017 ble alle bygningene samt tuntre og hage fredet som en del av landsverneplanen for Statskog, og i 2019 ble også det gamle kulturlandskapet fredet. Eies siden 2019 av Fortidsminneforeningen.

Aronstorp/Orala

Dette er et betydelig større bruk, med store bygninger, større jordbruksarealer og preg av tidligere velstand. Også her er bygningene og miljøet fredet etter kulturminneloven. Hele 14 bygninger med forskjellige funksjoner er bevart, bl.a. badstu, smie og høyløe. Arealene inkluderer både eng og beite i aktiv bruk, i tillegg til en inngjerdet hage med frukttrær og bærbusker. Om sommeren er det ulike åpne arrangement. Norsk skogfinsk museum eier stedet og forvalter det sammen med Austmarka historielag.

Deltakerne samlet på tunet på Abborhögda, med vår kunnskapsrike guide Birger Nesholen lengst til høyre og representanten fra Fortidsminneforeningen Cathrine Lillo-Stenberg (stående med skyggelue)

Finnskogrunden er en historisk vandrerute som passerer Orala og flere andre gamle finneboplasser

Tiskaretjärn har et mangfoldig og velholdt kulturlandskap

Tiskaretjärn

Nær Gräsmark i Värmland finner vi naturreservatet Tiskaretjärn som er en finnebosetting fra 1600-tallet. Det alderdommelige jordbrukslandskapet her er spesielt godt holdt i hevd, og store arealer skjøttes med slått og beite. Her er det også en meget rik kulturmarksflora som bevares gjennom skjøtselen.

Sommeren gjennom bor ekteparet Furuholm på stedet og har ansvar for informasjon, oppsyn med beitedyr og deler av skjøtselen. De ønsker alle besökende meget velkommen, og vi ble gjestfritt traktert med kaffe og kanelboller.

Possåsen

Riksgrensen mot Sverige går langs denne grenda, som består av rundt ett dusin boplasser. Inntil for få år siden var det ingen helårlig bosetting, men i senere tid har to fastboende kommet til. Hyttefolk og grunneiere er oppatt av kulturlandskapet, og i de siste åra er mye av jordbruksarealet igjen tatt i bruk. Det er rundt 40 bygninger i grenda, og flere av disse har tydelige markører på skogfinsk bakgrunn. Arbeid med restaurering og istandsetting pågår.

Juvberget

Denne storgården langt til skogs har en spennende historie, blant annet med sosietetsliv og eget turnerende orkester rundt forrige århundreskifte. Her fikk vi servert lunsj på tunet av Morten Juvberget, som tar imot grupper og selskaper på gården gjennom året. Jordbruksdriften har opphört, men bygninger og tun er velholdte og forteller om gammel velstand.

Gravberget

Denne bygda er et lite samfunn for seg, med opphav i Gravberget gård som ble ryddet ca. 1650. Her var det skole, butikk (ei ombygd røykstue) og kirke, og Gravberget kirke fra 1955 er blitt regnet som ett av de mest særpregede kirkebygg i verden. Kirken er tegnet av den ene arkitekten bak Oslo rådhus, Magnus Poulsson. I dag er det rundt 20 fastboende. Gravberget har et variert kulturlandskap, og på Berget-gårdene er det artsrike slåttemarker som skjøttes. Vi ble tatt imot av Sol Olastuen, en drivkraft i Gravberget kulturhistoriske forening som holder i hevd de skogfinske tradisjonene.

På en låve i Possåsen fant vi denne innskriften med pentagrammer, et typisk skogfinsk trekk

I de artsrike beitemarkene på Tiskaretjärn finnes blant annet solblom (*Arnica montana*)

Vi besøkte også den særpregede Gravberget kirke, med en form som knytter an til skoglandskapet rundt bygda

Några bilder från årsmötet i Åbolands skärgård 2022

Tekst: Kirsti Reskalenko (översättning: Margareta Hägg)

Torsdag 18.08.22

På Qvidja Gård, som är Finlands äldsta herrgård från medeltiden. Byggnaden är av sten och miljön är historisk. Qvidja är pilotgård för optimering av naturens mångfald och kolbindande i jordbruket. <https://www.qvidja.fi/sv/om-oss/> <https://carbonaction.org/sv/hem/>

Foto: Tapio Heikkilä

Foto: Kirsti Reskalenko

I ekhagarna på Lenholm naturskyddsområde, som fick första pris i året 2020s landskapsgärning. Ägaren av den privata delen av områden, Niklas Reuter, berättade att den var frivilligt skyddad av släkten på 1980-talet <https://www.utinaturen.fi/lenholm>

Foto: Stig Horsberg

Foto: Kirsti Reskalenko

Fredag 19.08.22

Foto: Tapio Heikkilä

I Nagus medeltida gråsten kyrka berättade vårt medlem Uma Söderlund om kyrkan och spelade för oss cembalo. <https://www.vastabolandsforsamling.fi/kyrkor-och-lokalер/kyrkor-och-kapel/nagu-kyrka>

Lördag 20.08.22

Foto: Tapio Heikkilä

På lördagen reste vi med M/S Norrskär från Själö till Utö via tre bebodda öar i yttre skärgården. På Nötö berättade den lokala guiden om livet på ön och Nötö kyrka. https://notohbf.auf.fi/sv/om_noto/sevardheter/

Foto: Stig Horsberg

Foto: Tapio Heikkilä

På fredagen åkte vi först till Nagu Berghamn och hörde om livet i Berghamns by, hade en titt på Västerby gamla fiskarhemman och hörde om Forststyrelsens skötselplaner för Skärgårdshavets nationalpark. <https://www.luonto.onfi/berghamn>

Foto: Tapio Heikkilä

På Själö inkvarterades vi och höll årsmötet i Skärgårdshavets forskningsinstituts lokaler. Her fanns på 1600- och 1700-talen Finlands mest kända leprsjukhus, ett hospital, där patienterna levde isolerade på ön till sin död, uteslagna från den övriga världen. <https://www.utinaturen.fi/sjalo/historia>

Vi intog lunch på Aspö hos Marika och Tore Johansson, som spelade för oss dragspel. Aspö är yttre skärgårdens musikcentrum. <https://sites.google.com/aspocharter.com/visit-aspo/etusivu> (bild til höger)

Foto: Kirsti Reskalenko

På Jurmo finns det trädlös moränhed, ljunghedar och rikt fågelliv med sällsynta sjöfåglar. Det finns också en liten by med kyrka. <https://www.utinaturen.fi/skargardshavet/service/jurmo>

Foto: Tapio Heikkilä

Söndag 21.08.22

Foto: Stig Horsberg

Foto: Tapio Heikkilä

Till sist var vi på Utö – Finlands sydligaste bebodda ö, njutande av Utö guidning och bankett och badade även bastu. <https://www.utohotel.fi/sv/hemsida/> (bild til vänster och under)

Foto: Kirsti Reskalenko

Med M/S Norrskär åkte vi från Utö till Åbo på fyra timmar. Det var tid att tacka Riitta, Kenneth, Aaro och Ulrica för en lyxig resa i Skärgårdshavet.

Innkalling til digitalt årsmøte i Nordisk kulturlandskapsforbund 2023

Styret innkaller til digitalt årsmøte **16. april 2023 kl.**

19.00. Det vil bli et faglig foredrag før årsmøteforhandlingene. Ytterligere informasjon om påmelding og deltagelse vil bli sendt fra kontaktpersonene i hvert land.

Forslag som ønskes behandlet på årsmøtet skal innsendes skriftlig til styret via den nasjonale kontaktpersonen minst seks uker før årsmøtet. Forslag til dagsorden skal

sendes ut senest tre uker før møtet.

Vi går med dette bort fra en lang tradisjon der årsmøtet har vært arrangert i forbindelse med en ekskursjon i ett av de nordiske landene. Det vil likevel fortsatt bli årlige ekskursjoner, men vi frigjør tid ved ikke lenger å arrangere det formelle årsmøtet under ekskursjonen.

Hovedekskursion i Danmark i 2023: Læsø den 14. – 17. juni

Tekst og foto: Flemming Nielsen

Vi skal bo på Gammelgaarden Feriecenter (laesoerfeerie.dk) der ligger centralt på Læsø, så det bliver meget begrænset med bustransport. Til gengæld kommer vi ud i landskabet med traktor og vogn. Der er færgeforsbindelse fra Frederikshavn til Læsø. Når programmet er klart, bliver det lagt på forbundets hjemmeside.

Vi bringer en artikel om Læsø i dette nummer af Lommen; "Læsøs landskabshistorie - Fra skovklædt ø via 300 års skovløshed til nutidens skov-ø." Ligeledes lægger vi relevante artikler om Læsø på forbundets hjemmeside.

Der vil selvfølgelig være spændende flora på denne årstid

Vi skal besøge tanghusene, en bygningstype, som udelukkende findes på Læsø. Engang var der 300. I dag er der kun ca. 20 tilbage

Life projekter er der flere af på Læsø, for at holde stranden-gen afgræsset

En del af transporten i landskabet bliver med denne bus

Det er også et besøg værd at besøge en mælkeproducent

Nettverksseminar i Sæby om arbejdet med kulturlandskab i de nordiske lande

Dagene før årsmødet, den 13.-14. juni, afholder vi et seminar om bevaring af det levende kulturlandskab i de nordiske lande (se lederen).

Seminaret er en afslutning på et projekt, der skal styrke opmærksomheden på kulturlandskaber, kulturmiljø og kulturarv på tværs af de nordiske lande og generationer.

Der indbydes aktører med interesse for natur, kulturlandskab og for kulturlandskabet som udfoldelsesrum for yngre generationer.

Vi håber at mange vore medlemmer ønsker at deltage i seminaret i Sæby på Hotel Viking. Man kan tilmelde sig dette, og så fortsætte direkte til årsmødet på Læsø.

Der vil være god tid til at vi sammen tager færgen fra Frederikshavn til Læsø. Program og tilmelding vil vi lægge på vores hjemmeside omkring årsskiftet.

NORDISKA KULTURLANDSKAPSFÖRBUNDET

Lommens navn har rødder i kulturlandskabet: "Lomme" er et svensk navn for planten Capsella bursa-pastoris som på dansk hedder Hyrdetaske (herdeväcka); på norsk Gjetertaske. Ligesom hyrdens lomme, rummer Lommen forskelligt nyttigt. Snarere information og inspiration end knive, proviant og fløjter.

Det seje skind af svømmefuglen Lom har været brugt til fine hatte og (hyrde-)tasker. Det gør vi ikke, men naturen er stadig en kilde til fantasi og virkelyst. På godt og ondt.

Deltagare på årsmötes-exkursionen i Åbolands skärgård samlade i Berghamn. Foto: Tapio Heikkilä

Bli medlem av Nordens enaste organisation med kulturlandskap som tema:

Nordisk Kulturlandskabsforbund

Nordisk Kulturlandskabsforbund är en ideel intresseorganisation som vill främja kontakt, information, kunskap och samverkan genom att erbjuda ett nätverk för nordiska institutioner, organisationer och personer verksamma inom kulturlandskapets alla aspekter.

NKF vill öka intresset för de nordiska ländernas kulturlandskap och främja ett aktivt bruk präglat av hänsyn till landskapets kultur- och naturhistoriska värden.

Detta skall ske genom en hållbar helhetssyn på landskapet omfattande såväl förvaltning och skydd som drift och lokalsamhällets utveckling präglad av allsidig kunskap. Landskapets värden skall förmedlas och det skall vara tillgängligt för allmänheten. Detta gör vi i första hand ved:

- Att arrangera årsmöten, aktuella seminarier och exkursioner
- Att ge ut förbundets organ Lommen och Nordisk Bygd
- Att driva en aktiv och aktuell hemsida på internet

Årsavgift:
Enkeltmedlem: 250 DKK/300 SEK/300 NOK/30€
Familj (u/ tidsskrift): Halv pris. Student: 100 Kr/10€
Institutioner: Dubbel pris av enkeltmedlemskap
(inkluderer tre exemplar av alla publikationer)

Innmelding til kontaktpersonen i ditt land, se oversikt nedenfor.

NORGE

Stig Horsberg Giro 1503 60 28022
+47 99 61 47 16 Nordisk Kulturlandskabsforbund
shorsbe@online.no

DANMARK

Anna Bodil Hald Nordea 2310 0746 876 068
+45 21 42 23 30 Nordisk Kulturlandskabsforbund
annabodil.hald@gmail.com

FINLAND

Kirsti Reskalenko Danske Bank FI4380001870845295
+358 40 685 4030 Nordiska Kulturlandskapsförbundet
kirsti.reskalenko@gmail.com

SVERIGE

Pär Connelid 5511-4227
+46 70 276 37 65 kula@kulturgeografi.se

www.kulturlandskab.org
Facebook: Nordiska Kultur-Landskabsförbundet

LOMMEN 58, 2022

ISBN 978-82-691557-4-7.

Svanemerket tryksak
LaserTrykk.no